

REAL ACADEMIA GALLEGA

A VONTADE DE ESTILO NA FALA POPULAR

DISCURSO LÍDO O DÍA 18 DE ABRIL DE 1970
NA SÚA RECEPCIÓN PÚBLICA, POR

DON RAFAEL DIESTE

E RESPOSTA DE

DON DOMINGO GARCÍA-SABELL

EDICIÓS DO CASTRO

1971

ACADEMIA
GALLEGA
CORUÑA

494

ototeca

REAL ACADEMIA
GALEGA
A CORUÑA

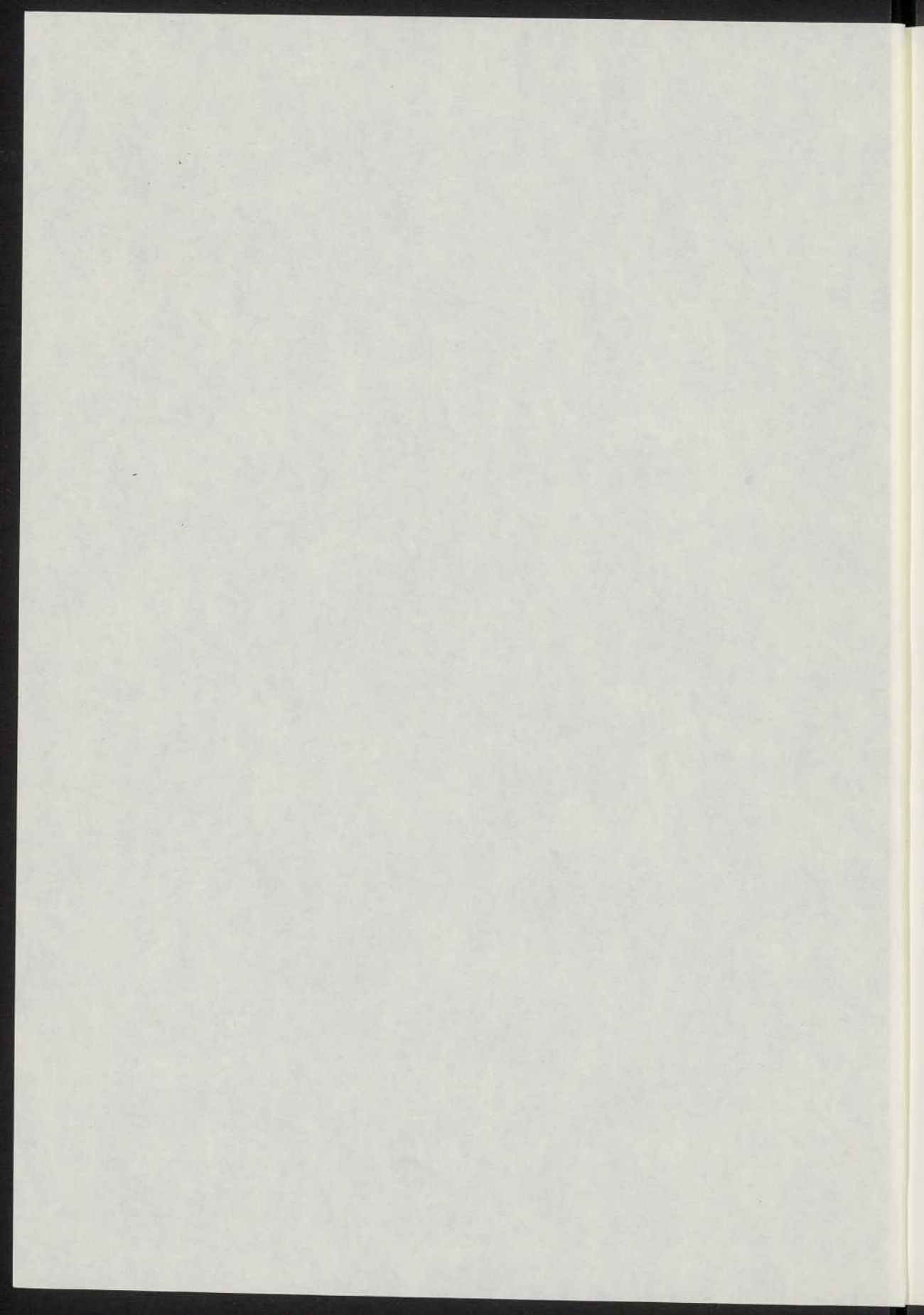
35494

Biblioteca

A VONTADE DE ESTILO
NA FALA POPULAR
A VONTADE DE ESTILO NA FALA POPULAR
DOR SAIAZ, DOUTOR

REAL ACADEMIA GALEGA

Biblioteca

A VONTADE DE ESTILO
NA FALA POPULAR

Discurso lido o día 18 de Abril de 1970

A VONTADE DE ESTILO NA FALA POPULAR

DON RAFAEL DIESTE

a requesta de

DON DOMINGO GARCÍA SABELL

(2.ª edición)

KINCÍOS DO CASTRO

1971

A VONTADE DE ESTILO NA PAZA POPULAR

REAL ACADEMIA GALLEGA

A VONTADE DE ESTILO
NA FALA POPULAR

Discurso lido o día 18 de Abril de 1970
na súa recepción pública, por

DON RAFAEL DIESTE

e resposta de

DON DOMINGO GARCÍA-SABELL

(2.ª edición)

EDICIÓS DO CASTRO

1971

ISBN: 84-7492-722-6

Dep. Legal: C - 83 - 1995

Gráficas do Castro/Moret. O Castro. Sada. A Coruña. 1995

Señores Académicos:

VEDEME algo nunha verdadeira, nada ceremoniosa crucillada, sentindo dunha banda o pulo da leda gratitude perante a cordialidade e de outra o proer das dúbidas que en, como tan longo de min mesmo, podería interpor.

DISCURSO

DE

DON RAFAEL DIESTE

É xa vello o novizo diante dos veteranos: saberes, forzas, feitos, ao nivel do honor que se lle confiro ao acollelo, e ben pouco traballo me daría a min o armar unha boa lista de desvelamentos con que encher ese trámite, deixándoo así, no que a min toca, ben xustificado.

Sería cansarvos co que estou seguro de que xa sabedes, e sen proveito algún, de non fixar a un trasacordo... Mas velahí entón a crucillada. O me enredar en esas contas podería ter visos de querer esquivar con adiantada escusa fadigas ou deberes. Iso dunha banda. E doutra... Doutra sería como deixar parada a man que, sen nos pedir nada, nos tenida unha amizosa fror. Que, neste caso, ben me decato en de cal é. E, non ten volta, a da lembranza i a estima non marchadas, despois de longos e feridos anos, os da miña ausencia. Agasallades, seiño, ao mozo que se foi, ao compañeiro de Manuel Antonio, de Amado Carballo, de Xan Carballeira, de Masías, de Blanco Torres, de tantos, que dan xa á aqueles tempos moxeriles meus maino e habitual fulxir de eternidade. Agasallades a todo un tempo de locmie esperanza e que ora anda con nós, como anda con ele a lile pra o cambiante.

Gracias, pois, ben sentidas, meus señores.

THE
MUSEUM OF
THE
MUSEUM OF
THE
MUSEUM OF

Señores Académicos:

VÉDEME eiquí nunha verdadeira, nada ceremoniosa crucillada, sentindo dunha banda o pulo da leda gratitude perante a cordialdade do voso sufraxio, e de outra o proer das dúbidas que eu, como bon testigo de min mesmo, podería interpor.

É xa vello costume, ben sabido, o se negar merecimentos o novizo diante dos veteranos: saberes, forzas, feitos, ao nivel do honor que se lle confire ao acollelo, e ben pouco traballo me daría a min o armar unha boa lista de desvalimentos con que encher ese trámite, deixándoo así, no que a min toca, ben xustificado.

Sería cansarvos co que estou seguro de que xa sabedes, e sen proveito algún, de non fitar a un trasacordo... Mas velahí entón a crucillada. O me enredar eu nesas contas podería ter visos de querer esquivar con adiantada escusa fadigas ou deberes. Iso dunha banda. E doutra... Doutra sería como deixar parada a man que, sen nos pedir nada, nos tende unha amizosa fror. Que, neste caso, ben me decato eu de cal é. É, non ten volta, a da lembranza i a estima non murchadas, despois de longos e feridos anos, os da miña ausenza. Agasallades, seino, ao mozo que se foi, ao compañeiro de Manoel Antonio, de Amado Carballo, de Xan Carballeira, de Maside, de Blanco Torres, de tantos, que dan xa a aqueles tempos moceiriles meus maino e abisal fulxir de eternidade. Agasallades a todo un tempo de locinte espranza e que ora anda con nós, como anda con ele a lúa pra o camiñante.

Gracias, pois, ben sentidas, meus señores.

Debía de ser eu inda moi novo cando, por vez primeira, lín algú dos libros do meu ilustre antecesor, don Antonio Rey Soto. As cubertas e todo o seu ornamento, gráfico testemuño do que naquel tempo era o requinte mesmo da modernidade, xa daquela non acordaban moito co meu gusto. Inquedábanme. Mas vin axiña, ao leelos, que o seu nidio arabesco musical, inda que modernista, pouco tiña que ver cos ditos adovíos, tamén —noustante— «modernistas». Na longa perspectiva dos anos, paréceme enxergar por ese tempo a data da recepción do autor na Academia Galega. ¡Quén sabe! Quizáis, quizáis, por aqueles días, co seu tan acimado arte de lector, tivese il dado vivo corpo sonoro ao seu discurso...

Naceu Antonio Rey Soto en Santa Cruz de Arrabalde, Ourense, en 1879. A súa longa vida ensartouse coa hestoria acelerada, tan cheia de conflitos, descubrimentos e viraxes que vai —como il decía nos derradeiros tempos— «desde el candil hasta la bomba H».

Intimas inquedanzas arrédano de España no intre mesmo en que o seu nome, como lírico e dramaturgo, era máis festejado. E retéñeno entón —como conferenciante, profesor, xornalista— primeiro Cuba e despois Guatemala; xustamente nos anos —do 21 ao 30— nos que España escomenza en moi variados campos a tomar nova e puxante concencia dos tempos e de sí.

Naqueles países, principalmente en Guatemala, que mereceu pra ele o nome de segunda patria, a súa laboría e a súa persoa deixaron longo ronsel de admiranza, respecto e ben xustificada gratitude.

Todo o mundo sabe que don Antonio foi grande bibliófilo, e que a súa biblioteca, chea de xoias e rarezas de tan outo valor pra as letras galegas, tópase hoxe, por disposición dele, no Mosteiro de Poio, ao que debemos unha primeira compilación dos seus traballos.

O primeiro libro de versos, Falenas (1905), do tempo en que cursaba Teoloxía no Seminario de Ourense, ten o frescor, e tamén a fragilidade, dun libro primeirizo, de influxos moi cruzados e no que se recollen cousas talvez moi anteriores.

Co segundo, Nido de Aspides, de 1911, comenza propiamente, en súpita labarada, o gran prestixo do autor, que acadará o seu cimo, nos anos 17 e 18, cas obras dramáticas —Amor que vence al amor, Cuento del lar— e a novela La Loba, de rexo ambiente rústico galego.

Siguen, anos despóis, as Estampas guatemaltecas, e de novo nos campos da lírica, El crisol del Alquimista.

Deixando agora conferencias, discursos e ensaios xornalísticos de moi depurado inxenio e calidade, que alongarían a relación, lémbrese aínda o breve feixe de poemas galegos recolleitos nas Obras Completas. Son, ao meu ver, moi significativos dentro da obra do autor, e moi ilustrativos, non menos dos conflitos e urdime do seu arte que do seu sentir.

Farei agora só un pequeno comentario sobre o Rey Soto dramaturgo, tan avencellado, como axiña veredes, con certos esplendentes poderes e saberes da súa prosa e do seu verso.

O bon concerto das figuras sintácticas coas cadenciaes e de entonación; o deseño prosódico, de seguro trazo; o arte de modular a gráfica do énfasis; a atención, en suma, do poeta pra todo o que, apetecido polo ouvido, pode ser outorgado pola voz —sempre que se lle ofrezan vías de natural despregue—, son en Rey Soto non só disposicións nativas senon conscentes normas, que poñen a súa elocuencia lírica, denantes xa de se faguer dramática, no limiar mesmo do teatro. Telo escrito non é neste poeta cousa ventureira ou de experimental curiosidade. Tendo xa un dos talentos primeiros que require a poesía dramática, a tentación dramática tiña que sobrevivir. E inda quizáis fose a primeira, a latexante nos intentos líricos.

Sí, Antonio Rey Soto dispoñía de escintilantes forzas e virtudes moi axeitadas ao Teatro, hoxe tan descoidadas moitas delas. Agora: a crítica alertada, vendo que nonas mantén a raia e que, coa súa permisión, fenden por veces —con seducións fora de tempo— a enteireza do drama, deu en supor que as deixa ceibas, xa somellen leós, cervos ou diaños, coa soia mira de nos enmeigar. Coido que en tal sospeita anda descañada a crítica. Este poeta era máis ben, por ese lado, un

nenos. Era ele mesmo o enmeigado, o engaiolado. E todo o que houber de afán de nos engaiolar a nós, non era máis que inxel, festeira xenerosidade.

Os dous dramas, tanto polas suas belezas, moitas delas nuamente dramáticas, como por toda a craridá que deitan sobre a personalidade do autor, son dinos dun sereo e matizado eisamen.

Coñecemos Amor que vence al amor con dous remates. O primeiro, o lexítimo, esparexe retrospectivamente sobre todo o drama un dourado e limpo resprandor de miragre aldeán que o purifica, ou que o reconstitui dun xeito misterioso, supraartístico. Así se representou na Cruña. O segundo foi arranxado pra que Ricardo Calvo, «ídolo del público de Madrid» —fala eiquí o cronista—, poidese aparecer nas esceas derradeiras. Gañáronse así os aplausos pra non sei cántas representaciós; moitas e arreo. O drama, é visto, foi asasinado. Dos dous desenlaces, o poeta —vaia dito no seu honor— prefireu sempre o primeiro. E un dos seus remorsos, mesmo sacerdotales, tivo que ser, supoño eu, o desa concesión... á idolatría.

Deixando agora, por non podelo recoller en poucos e sinxelos riscos, todo o que inda tería que dicir sobre a persoa e obra de Rey Soto, pasarei xa, sen máis, aos problemas de linguaxe que me aventurei a escoller como tema do meu modesto discurso, xerales úns, e outros concretamente referentes á fala galega.

GRAMÁTICA normativa dun idioma —según a nidia definición de Amado Alonso e Pedro Henríquez Ureña— é o sistema de regras ou normas pra escribilo e falalo «conforme ao millor uso». Mas, ¿cál é o millor uso?...

A gramática normativa, devanceira —e, máis aínda, promotora ou nai— da chamada centífica polo positivismo, anda hoxe apesurada e apouvigada pola sua filla, que non fai máis que apremiala pidíndolle probas do seu dereito a intervir, a legislar. A nai, penso eu, debéralle reprimir: Ti, que és tan sabida, ben poderías axudarme a cachear esas probas, ou dunha vez faguerme un bó enterro. Quizáis iso do enterro non deixaría de ser boa maneira de pór fin á custión... Pro velahí que unha gramática centífica sen algún ben fundado senso dos valores fica coma sen norte. E, xa na cova a gramática normativa, non é de presumir que deixase fora o seu espírito, e iste coma unha pantasma atixada, sen forza xa nin degoro de consello.

No máis entoñado de sí e dos seus orixes, a lingüística —non menos que a estética ou a hestoria do arte— ten que recoñecerse guiada e aguilloada pola cras de xuízos que chamamos xuízos de valor. Ten, polo menos, que tomalos en conta, como resorte e celme da vida das linguas. Esprícase entón que a gramática centífica empece agora a ter máis miramentos con sua nai, e a lle topar —xa no chan a careta de imperativa e hirta— insospeitados e xustificados pulos de perene mocidade.

Deprender unha língoa, tanto si é a primeira (a que un neno recibe de seus pais) como si ven despóis de outra, é en

trar no xogo da súa interna regularidade. A descuberta de regularidades supón unha nativa tendenza a buscalas, e mesmo a eisixilas ou apeteceas. Xa un pouco adiantado o rapaciño castelán, querendo e coidando sere moi sistemático, dicirá «no cabo», e terá o pai que correxir: «no quepo». Enmenda que non ten que faguer o pai galego, pois en galego o neno non vai descamiñado dicindo «non cabo». Trabúcase ao xeneralizar e dicir «non sabo»; e niso, trabucamento e enmenda concordan nas dúas linguas. Os dous nenos, se cadra, dicirán «sabo», e aos dous hai que lles dar consellos somellantes: nun caso «sé», no outro «seí». O neno presinte regularidades, ponas en uso, escédesese e, según vai dispendo dun máis abastido mostrario de formas, il mesmo atinará a escoller as que conveñan, levado, máis que por avisos de miúda casuística, polo que ten de «estilo» o sistema da lingua. O neno é, pois, gramático potencial, e moi disposto ademáis, nun comenzo, a «gramatizar» máis da conta. ¿Sería ele capaz, como rei dunha insua a onde fose dar con outros do seu tempo —e eiquí podedes pór a loba que os defenda e os manteña— de crear en garula cos outros a fala do seu reino? Non me estrevo a dicir que non.

Todo vai ben mentras non xurde ou non se estrema a liorta dos usos. Heis agora o conflito. Hai que escoller. ¿Cál é o millor? ¿O domiñante? Poñamos que, con aviso ou sin ele, con regras ou sin elas, os máis cativos usos —ou os así xuzgados— rematan por se imporen estadísticamente. ¿Mudan entón o siño que lles correspondía, e de seren cativos pasan a seren bós? Entón todo o asunto éio de sufraxio ou de estadística ben contabilizada. Deixemos pois os usos a lidar ús cos outros ás escuras, prendendo só de tempo en tempo os focos da gramática pra reseñar, con dereitos de regra, o resultado; cousa, polo demáis, un pouco parva, posto que o movemento estadístico non ten por qué se conformar con regras que non fan máis que reseñalo. Sería como pidir que a temperatura obedecese aos termómetros. Pode, sí, en certas condiciós, manterse en límites impostos por un termostato. Mas tanto

ten eiquí falar dos dereitos da gramática como —se val o símile— dos do termostato.

¿Descansaremos ló, pra isto do millor uso, no falar dos señores, chamando así ás xentes alteiras de calquera tempo? A hestoria proba que non sempre os señores foron ben falados. Por veces, ben ou mal, teñen falado linguas extranxeiras; e pondo que na da sua terra desen moi desenvolto e bó exemplo do falar cortés, raro sería que tamén o desen pra os demáis mesteres do falar. Escollamos, ló, á xente culta. ¿Culta en qué? Terá que ser na lingua. Mas é tamén cousa sabida que a xente máis fina nese ramo foi a que soubo escoitar ao povo, a de bon ouvido... Polo demáis non hai tam pouco antoloxía crítica de clásicos que non conteña notas avisando de usos nos que se trabucaron, ou non aconsellábeles: úns non tidos xa por bós no seu tempo, e outros que a evolución da lingua supleu con ventaxa. Isto según o anotador, ao quen non sempre ún daría a razón.

Dase tamén o caso de que, madurecida a fala popular, chegado para ela un intre de moi boa forma, ben castigada pola práctica en traballos e feiras, amores e festas, ledicias e choros, mostre a literatura dese tempo, inda en poetas excelentes, usos moi pouco valedeiros, orfos de tradición e sen craros dereitos pra fundala.

¿A quen acodir ló? ¿Ao povo sen máis? Sí e non. Deso haberá que falar... Mas poñamos agora que sí. ¿Será entón a gramática a codificación da fala vulgar, pra o bó ensino das xentes que non se teñen por vulgares, por exemplo os gramáticos? Non, dicirá o gramático. A lingua vulgar, por sí soia, non é paradigma; é viveiro de formas; hai que escolmar e poñer orde; e sen apouvir á fala viva, amostrarlle un espello en que se vexa e, así, se compoña. ¡Do termostato pasamos ao espello! Non saímos da silveira...

Estamos, ao que parez, aveirando a catástrofe. Non se dispón dunha gramática —chamémoslle xeral— que conteña principios formáis nos que amparar os distintos dereitos normativos das distintas gramáticas; tampouco do exemplo dunha lingua «ideal» que impoña ou aconselle forma

ás diferentes linguas. E non é, finalmente, simple cousa dar do «millor uso» unha definición ou descrición na que poida acougar a normativa. Vossler xa hai tempo que dou seu asinado toque de alarma, outeando ise caos en que se poden mergullar as linguas, si non se topa, di, pra o concepto de «correición idiomática» unha base científica axeitada. Indo en procura dela vai dar ao fundamento estético. Agora xa podemos ver, conclúí, ónde ten que pousar a súa autoridade a gramática académica pra decidir os casos dubidosos: na capacidade artística, ou seia, no gosto idiomático e a súa evolución, e no exemplo dos estilistas. De feito —di incidentalmente— así ven procedendo dende sempre con certo istinto.

Non é doado apreixar en termos esquemáticos a doutrina de Vossler, nen quizáis a ele mesmo lle pracería o intento. E tampouco é mester entrar eiquí en máis precisíós. O que dagora en diante imos dicir leva outro camiño. Mas, enténdase ben: «outro» non ten por qué sinificar «contrario».

A eisistencia das academias e de certos libros —xurdidos delas ou de acreditados tratadistas— que se chaman *gramáticas* e que, sen outro aviso, sobrenténdese seren normativas, dá pé ao suposto inxel de que, dunha banda, tópase a gramática, tendo por fin dar ao idioma comprida e axeitada regularidade, e da outra, máis ou menos alporizado ou arisco, tópase o idioma; disposto, noustante, si se lle trata ben, a se deixar polir e endereitar pola gramática.

Non esquezamos que a escritura é invento de onte (¿tres mil anos?) e que á poesía letrada precedeu a iletrada. Grandes cantores analfabetos, dos tempos en que non había aínda alfabeto, fariannos tremecer de aglaio si reviviscisen, dado que entendésemos as súas falas... e aínda quizáis sen entendelas.

Suposta agora a lingua dun deses cantores, ¿imos supor que non era dabondo sistemática? Hai que presumir, coído eu, o contrario. Confiada a sí mesma e non ás letras, tiña

que sere moi solerte e fina no xogo dos seus ritmos, simetrías, contrastes e outras formalidades que queirades pensar, pra ter conta de sí e non se perder ou enliar. O ritual da fala, que é coma o costelar do seu navío pra navegar no tempo, tiña que ser moi firme entón, cando a continuidade, a tradición, eran mesteres da lembranza, aínda non da escritura.

Pro hai que pensar tamén que, xa daquela, habería contendas, migracións, e todo o que fai colidir unhas linguas coas outras, con perdas e gañanzas que, dende tan lonxe e tan ás escuras, non é caso de pórmonos a contabilizar. O perigo de «babel», con torre ou sen ela, sempre debeu de axear ás linguas. Diante dese perigo os vellos cantores —ou os vellos, sen máis, inda que for samente porque non se esquecesen as boas cousas do seu tempo—, puxéronse a reprender, a aconsellar. Fixéronse «gramáticos». Xa o eran de sempre os pais ao correxiren aos nenos; e aínda os nenos mesmos ao se riren uns dos trabucamentos dos outros, ben que éstos, pais e nenos, na paz comunitaria dunha fala sentida coma «natural», coma sendo en sí mesma firme e categórica.

Ao se ire ouxetivando como sistema o ritual da fala, chégase derradeiramente ao punto en que sistema e lingua toman figura de xinete e cabalo. E ven entón o perguntar polos dereitos do xinete. Non hai resposta porque a figura é impropia; e pouco ou ren melloran as cousas se, poñéndonos eclécticos, botamos fora isa figura pra cantar no seu sitio a dun centauro.

Si chamamos gramática dun idioma ao conxunto —máis ou menos movedizo— dos seus estatutos, é visto que a gramática non pode sere exterior ao idioma. Mas o que eu quero agora sinalar é que tampouco a normatividade é cousa allea ao vivo proceder da fala. Certo é que unha lingua sen fala (é dicir, sen falantes) xa non ten proceder, xa procedeu. Mas non se pode tratar unha lingua viva como se fose morta, nin unha lingua morta coma si non tivese nunca sido viva. A tradición lingüística envolve un proceder, pro, ademáis,

un proceder lingüístico, o de unha comunidade que, nese aspecto, chamamos idiomática.

As gavotas, andando pola area, deixan nela siñaes do seu paso. Tamén os mariñeiros. Pero vestixos, rastros, non forman o ronsel dunha tradición, inda que dalgún xeito poidan acreditarla. E ben, o proceder lingüístico, no seio dunha lingua viva, envolve xa de seu a normatividade. A tradición sostense aitamente, e non coma un fardelo, senon coma un ben que hai que coidar, arricándolle codesos, herbas bravas que poidan atafegar ou estragar o seu rendimento.

A gramática normativa posta en libros é filla moi noviña —lista, ela— de outra máis anerga e na que toparía a súa verdadeira xustificación. Pro non ven agora ao caso faguer diferenza, porque o pulo —se hai verdadeiro pulo e non rutina— é o mesmo. O que vos digo, entón, é que a gramática normativa non é exterior á lingua, ao vivir propio da lingua mesma. É, poderíamos dicir, o testemuño da súa autonomía ou —acolléndonos a un termo hoxe moi en boga— da súa autodetermiación. Non é cousa dafora, senon dos seus latexantes adentros, sen que eses adentros haxa que supoñelos clausos, senon ao rivés, comunicantes e ate dispostos a recoñeren hirmandades, precurar nelas axuda, e xeitos, mesmo, de emprestala. A enxebreza idiomática non é enxebreza idiótica, pechada en sí coma unha noz, unha noz seca de tanto gardala e que non poida xa dar de sí o que potencialmente en sí gardaba: unha nogueira.

A sinificación cultural da palabra «povo» ten dado motivo, e seguiraio dando, a moi sotiles disquisicións e non poucas disputas. Pra o bó andar deste discurso coído que me permitiredes acollerme ao xeito de sentila i entendela dun Menéndez Pidal, un Antonio Machado ou, se falásemos de música, un Bela Bartok... Ven isto ao caso polo que agora quería dicirvos ou lembrarvos: que o povo non é alleo aos xuízos valorativos ou estimativos no tocante á fala. Pra ele é visto que hai mellores e peores falantes como hai mellores e peores músicos. E non somente ademira aos mellores, se-

non que tende a se deixar levar polo seu exemplo; ao menos, ben se entende, si é un exemplo que poida frolecer no trato común. Ou, indo un pouco máis alá, en certas solenidades de pactos, choros ou amores, ou ben no intre de lle dar vida, con solertes xiros e comentos, a un conto nunha festa.

Os mariñeiros, uns máis que outros, teñen a súa autoridade lingüística; a súa os labradores, os canteiros, etc. A menos dunha legua do mar critican aos da veira porque din «falín», en troques de «falei» —poñamos por caso—, e os da veira non rexeitan a crítica, aínda que lles coste traballo o se enmendaren. Unha academia viva anda polos camiños, antre o monte e o mar. O povo, ese que eu digo, non é alleo á lingüística... Se non se mesturase á inxel e natural e verdadeira autoridade idiomática, o creto concedido, máis ou menos de lado, a outros prestixos (con base ou sen ela), todo no decorrer do idioma andaría millor. Pro chega o que trata a fala como serva da súa propia xesticulación, despóis o que embute vocábulos e xiros doutras linguas, xa por ñoranza ou por fachenda ou por outras razóns, deseguida o milico que tartamela pra se dar a valer (porque o seu centurión, home en dous pes, se os hai, tamén tartamelaba), e con toda esa grea de autoridades e outras semellantes, empeza o desgoberno. Isto non é ningunha novidade, e poucas cousas hai tan de admirare como a firmeza —e tamén a virtú de restaurala ou de recompoñela— que teñen as linguas.

Dicindo firmeza ou enteireza non quixera dar a entender irta fixeza, inmovilismo... Aínda sen eses comenzos de «babel» a que veño aludindo, unha lingua viva, máis ou menos solermiñamente, está sempre a camiñar... Pro unha cousa é o seu viaxe, a *sua* evolución —xurdida dela mesma e dos problemas de ispresión que non paran, por sorte, de aguilloala— e outra as desfiguracións que lle veñen de fora e, moitas veces, tamén da perguiza; pois hai andacios de perguiza, que soen coincidir cos de rebumbio e xesticulación. Se a evolución é intralingüística, non hai, en principio, por

qué se chorar dela. Se aínda sendo intralingüística carrega desvíos que levan camiño de a enliaren, haberá que vixiala. E se os desvíos son máis ben avisos de que a lingua escomenza a rexeitar formas que a envaran, hai que ver ben que lle pasa e por qué, e darlle con bós modos, sen desourentala, toda a razón que teña. Desta gramática viva tópanse en Sapir exemplos da meirande figura analítica no que toca ao inglés; en Bally a oito no tocante ao francés.

Podemos de novo xustificar a gramática normativa dicindo que a lingua mesma, como aitividade dos falantes, e en canto esa aitividade é ouxeto de xuízos de valor por parte deles mesmos, leva xa a par de sí o espírito normativo, trascendendo de exemplos, do variado exercicio, e de todo o que nesa aitividade pode orixinar usos e desbotalos ou sostelōs. Esa que poderíamos chamar normatividade natural, propia da lingua en uso, vai atraindo cada día máis (paréceme a min) a atención dos lingüistas, e desa atención ben podería orixinarse a base centífica que Vossler reclamaba pra o celo normativo da gramática, e que il coidaba descubrir na entrana mesma estética da lingua. Eu tamén sinto ese potente latexar das motivaciōs estéticas, pro en moi entoñada relación dialéctica con tódalas que poden mover o home a falar, e aínda a calar.

Quero agora falarvos dalgúns urxentes problemas do galego. Penso que xa os teredes sentido pular en moito do que levo dito...

Mal de moitos, dise, consolo de parvos. Poñéndonos en parvos, ben nos podemos consolar dalgúns desvíos —de xerfa, coido eu, máis que de fondo— que hoxe sofre o galego, vendo os que nestes días estragan e entalecen o castelán e, según souben de distintas fontes, tamén o catalán. Neoloxismos de mala feitura, préstamos máis ou menos encubertos onde non fan falla, xiros alleos ás tendencias distintivas da lingua, finxidos enxebrismos de mal pano... De toda esa mercadería non somos nós, samente, os que podemos pór tenda ben abastida. Así, pois, consolados e adiante.

A tradición lingüística popular galega —entendendo por popular a non escrita ou codificada, aquela que creativamente corre no falar— foi da meirande e sorprendente enteireza ate non hai moitos anos, e hoxe, certamente, non se pode dicir que debale nin que esqueza o rumbo, xa que está alerte, viva, na concencia idiomática da maoría dos falantes, coincidindo coa que en grandes liñas rexistran tódalas gramáticas galegas.

Ises que, en conxunto, chamarei «desvíos» (vacilacións, erros, contaxios, modas e melindres) no fondo sintense como mal galego, ou non seguro, e deseguida ceden o honor normativo (diante, polo menos, do xuicio, anque na práctica non sempre) ás formas e dicires do que o povo mesmo acostuma chamar, valorativamente, «galego verdá». Fálase do «ideal da lingua». Pois ben, isa ispresión: «galego verdá», é testemuño ben elocuente e inxelo de que ese concepto lingüístico do «ideal da lingua», en Galiza non é cousa de sabios, é viva fror non esmaiada, anque por veces tímida, do sentir do povo. Hai certamente xentes que se trabucan na valoración, chamando se cadra «galego bruto» ao que é todo o contrario: do máis nidio ou «neto». Pro son xentes de pouco caletre e ningunha firmeza, dispostas a toparen fino, e aínda fino demáis, se llo escribides, ao mesmo que chamaban bruto. Polo lado estadístico non é doado pór lindeiros ao povo ou a noción de «povo», dicir eiquí comenza e alí remata. E por calquera lado —non topo xeito de impedilo— isa noción, quizáis como todas, ten cerna, sámago, codia, e aínda despóis parasitarias hedras e mesmo herba rateira e pan do demo. Con todo iso temos que contar; e máis direi: é ben contar.

Polo dagora non se pode dicir que os erros idiomáticos que se ven impresos en galego teñan moi torcedor influxo na língoa popular. Deles, os que máis nos importan son os que coinciden con erros vulgares, e destes, en conxunto, os máis espallados ou os que, parecendo lóxicos ou cultos aos non precabidos, poden máis fácilmente gañar creto, pola costa abaixo do semicultismo.

¿De ónde virá ese trabucamento —contrario á máis sositada tradición galega— no xeito de colocar os pronomes átonos: antecedendo ao verbo cando terían que seguir, ou seguindo cando terían que anteceder?

A primeira das dúas inversiós («che dixen») debeu de se fraguar, sospeito, en certos meios suburbáns, quizáis no comenzo pra se mofar do sustrato castelán ouservado nos ditos dos improvisadores do galego, e axiña —tomando gusto ao xogo— como unha sorte de garbeo «cultista», antre chulete e citadino. Fago esta conxectura pola impresión que nos dá —meio arnichesca— aos non «chediguistas», ese contraxiro; tan entorpecedor, polo demáis, da natural cadenza e axilidade da sintaisis galega. Non coído que, polo dagora, teña moi alarmante forza de contaxio, pro entromete o verme da vacilación, vese xa en libros meritorios, e uníndose á concencia de que niso en galego hai unha lei, abre camiño a outra inversión («cando veume chegar»...) cal si toda a enxebreza consistise en, dalgunha maneira, levala contra ao castelán. Ollemos iste enredo:

Castelán: «Te digo que la convenceré».

Galego: «Dígoche que a convencerei».

Unha inversión: «Che digo que a convencerei».

A anterior maila outra: «Che digo que convencereina».

Ousérvese que a derradeira forma fáisenos tan choqueira en galego como en castelán: «Te digo que convencerela». Non se trata, ló, dun préstamo sintáitico do castelán ao galego, senon dunha reversión do uso galego na que pervive noustante a ideia dunha moi sinalada diferenza antre o uso galego i o uso castelán. Anda polo meio a arela de enxebreza, samente que descamiñada.

Si consultamos agora calquera boa gramática portuguesa, de autor portugués ou brasileiro, ou ben a moi completa de Joseph Dunn («A Grammar of the Portuguese Language») de gran autoridade, veremos que, nista custión, a norma portuguesa, ou luso-brasileira, concorda coa tradizoal galega; con máis ou menos previsiós, según o rigorismo dos au-

tores, é a mesma que podemos topar en tódalas gramáticas galegas.

Na de Joseph Dunn trátanse con detalle as particularidades da fala popular brasileira e, antre elas, a moi curiosa (pra nós, galegos) de «non sempre» ouservar a regra dos pronomes. No mostrario de exemplos hainos das dúas inversións: *eu me queixo, eu me lembro, o homen que prézase, dize ao João que traga-me o cavalo, não chamou-me; incluíndo astra casos nos que o modo verbal é o imperativo: me diga uma coisa, me faga o favor, etc.*

Sendo o Brasil tan grande e variado, é lástima que J. Dunn non determiñe xentes e logares. Mas imos agora ao que máis importa.

En Galiza a segunda inversión (*não chamou-me*) é raro ouvila. Rexístroa máis ben como vacilación literaria. E a primeira (*ela me chamou*) non é propiamente popular; ou, se queredes, non é un «vulgarismo», senon (salvando casos ventureiros) algo que, pra a sensibilidade idiomática galega, soa a «siñoritismo». Si se oi na aldea ou na pequena vila será nos beizos dalgún que «correu mundo», ou nos dun achegado que o admira. En canto á forma imperativa (*me poña unha cunca do Riveiro*), decraro que, pola miña parte, endexamáis a ouvín. Síguese entón, que a miña conxetural espricación dos «contraxiros» no caso do galego, non debe valer pra os ouservados no Brasil. ¿Cómo espricar os brasileiros? ¿Pola heteroxénea inmigración (uns tres millóns en xunto ao longo dun século) de alemáns, italianos, rusos, xaponeses, turcos, etc.? Influxos tan variados dan unha suma neboenta, informe, sen dirección precisa, e de ben pouco empuxe demográfico si se toma en conta a povoación total, hoxe sasenta e dous millóns ben corridos. Vista a maravillosa lanzalía, de forte vida propia (da que non desconto o celme bravío dos dialectismos), que mostra a lingua no Brasil, non se pode pensar que eses contrarios e espallados remuíños babélicos teñan deixado marcas moi significativas na figura da fala. De teren certo influxo, máis polo lado da inseguranza que dos préstamos, tivo que ser

favorecido por algún latexante ou boiante flutuar da fala brasileira entre as formas, inda non ben fraguadas, da fala portuguesa anterga, e as do portugués xa máis unificado e cultivado que sigueu á expansión lusa... Pro levado o asunto a ese terreo, case que non fai falla botar mau do alemán, ou turco, ou xaponés, etc., novo-luso falantes. Mellor camiño, péreceme a min, será tomar en conta as variacións que, de nor a sur, mostra aínda a fala portuguesa no mesmo Portugal.

Veñamos agora de novo ao bon uso galego (ou galaico-portugués) pra millor atismar os seus segredos fundamentos. Nada mellor que confrontalo co uso castelán. En castelán *pódese* dicir: «Díjele, respondiôme, pusímonos de acuerdo»... O mesmo que en galego: «Díxenlle, respondeume, puxémonos dacordo». En castelán, noustante, deixando a un lado razóns de estilo que nalgún caso aconsellan outra cousa, o normal é: «Le dije, me respondió, nos pusimos de acuerdo»... Non é, en troques, normal —nin ventureiramente aconsellábele por razóns de estilo— dicir: «Lle dixen, me respondeu, nos puxemos dacordo».

Doutra banda, nin é normal nin ocasionalmente xustifico dicir en castelán: «Cuando viome; la noticia que diome; si tomólo a mal», etc. E tampouco en galego: «Cando veume; a notiza que doume; si tomouno a mal». Nesto castelán e galego van dacordo.

Vemos entón que unha permisión estilística do castelán («Juan respondiôme»), hoxe de menos uso que na vella fala, é regra no galego. ¿Por qué nono é en castelán? ¿Por se topar, como din os profesores, máis «evolucionado»? Non (si é que se entende iso de «evolucionado»); senon porque non pudo nen pode evolucionar cara a esa regra, que no galego dá eufónica e elegante seguranza á sintaxis e que en castelán deseguida se vira un sarillo de anfiboloxías, cacofonías e rudes tropezos. Unha regra supón xeneralidade. Leva consigo economía de formas, pero sen infrinxir outras economías. Verase ben a imposibilidade da regra en castelán con só ensaiala. A fala vai como por canle que ela mes-

ma labra ao dicir en galego: «Contoumo Xan; contareicho eu tal cual; contarémosllo a Pedro; ímosllo dicir xa ao seu curmán». Vede en castelán: «Contómelo Juan (vai ben); contaréte lo yo (non tan ben); contarémoselo a Pedro (escuro); vámoselo a dicir ya a su primo (máis escuro aínda, si é que hai quen o aguante).

Os pronomes átonos galegos, co seu sistema de contraccións, dan alento á regra; os casteláns sufócana. Hai que engadir, como favorecéndoa en galego, a pervivenza de *lo, la*, etc., enclíticos, e das suas variantes *no, na*, etc., nos ben coñecidos usos: «sabelo» (eu), «mandeina» (a carta) ou «mandeina vir» (á rapaza)...; e tamén o sistema dos ditongos. Compárese «diréte lo», «diréos lo», con «direicho», «diréivolo».

Velahí, ben manifestos, os vencellos do sistema sintáctico co sistema fonético na entrana dunha lingua. E aínda envolvendo e penetrando aos dous, dándolles acougo, interior seguranza e organizados pulos, hai que poñer, sentir, o sistema rítmico. A métrica comparada —non só referida ao verso, senon tamén á prosa i ás cadenzas do parolar común, non precavido— poderían deitar moi sorprendente luz sobor deste asunto. A vella ispresión «música da fala» pula por se adiantar, con novo e limpo espírito, a nos prestar axuda. Valerame ao menos pra vos poder dicir agora brevemente que si a gramática aconsella, esa música é, pola sua parte, a máis segura e anterga conselleira da gramática. E non digo a nai, porque non estou aínda moi seguro de poder demostralo. Supoño que tamén haberá un pai... ¿O entendimento? Probe filla, a gramática, se os dous non se levan ben, ou non se entenden.

Vede o bó instinto de Saco e Arce cando, despóis de puntualizar ate onde pode a regra dos pronomes, e supondo quizáis que non hai xeito de codificala sen deixar portelo, remata proclamándoa tan natural pra nós, os galegos, que non hai —ao seu ver— ningún galego que poida trabucarse nela. Digo bó instinto por iso que di de *natural*, acerte ou non estadísticamente; natural pra nós, debeu de pensar, como o son pra un paxaro os estatutos do seu rechouchío. Sí, é

natural pra o que dende pequeno, e antes de saber solfa, ten arredor de sí a música da fala. Polo demáis (tamén o pensaría Saco e Arce) a solfa é boa, estamos dende o comenzo defendéndoa. E máis si ven acompañada dun bó feixe de exemplos, principalmente dos que corren naturalmente ben, dos de viva cadenza. A pura codificación logo se esquence, e non gorenta moito aos que non son gramáticos de oficio. Pode deixar tamén na sombra a vida mesma, o espírito dos consellos, así como o peso xusto da sua normatividade. Vexamos un caso:

«A que doume o sí» non está ben, nin en galego nin en castelán: «La que diome el sí». Habará que dicir: «A que me dou o sí». Pro supoñamos que mo dou pra que a deixase en paz e tendo eu antes releado astra cansala. Fagamos coíse material un período: «Isa rapaza, boa peza, sorriso de fada, hucha de falsía, que, farta dos meus laios e sospiros, por se ceibar de min doume tan gasalleira o sí, tenme agora dando voltas á casa coma un can»... etc. Pois ben, «isa rapariga... que doume o sí», fose polo que fose, non é gramatical, ou non parece selo, si dos avisos da gramática fagamos un esquema *xordo*, alleo á natural gravitación da fala i á función intensiva das figuras con que se desenvolve, corridas unhas, outras embolinadas... No exempro aducido, o «doume» despóis do «que» pode ao meu ver valer como gramatical ou, se queredes, intragramatical. Non é agora ocasión de levar máis adiante —ou máis adentro— a xustificación do caso, ún antre os moitos que o pobo sinte como ben asentados e que un detido análisis podería non só espricar, senon lexitimar. Deixando eiquí o asunto, pra non finxir atallos onde son mester voltas —e así máis atención da que debo pedirvos— pasarei deseguida a outra cousa, a outros «desvíos».

O verbo Haber anda polo galego con moi vivos e ben matizados mesteres semánticos. «Hai tempo que nono vexo». «Houben de morrer afogado». «Hasme de buscar cando eu te fuxa». «Non hei mester de cousa algunha». Neste

tipo de exemplos pouco se afastan un do outro galego e castelán. Pro en castelán, como noutras linguas románicas, ise verbo foi xa en datas lonxanas «gramaticalizándose» por pasos ate perdelo seu miolo antigo e faguerse «auxiliar». Algo desa tendencia descóbrese etimolóxicamente no futuro e no condicional (amar-hei, amar-hia) e máis á vista nas formas portuguesas mandar-lhe-hei, mandar-lhe-hia. Somentemente que nestes casos (en composición con infinitivos, e pra se transformaren en sufixos) non se soe dicir que *hei* ou *hía* sexan «ausiliares». Con participio anteposto ou posposto («dispuesto he... lo necesario»), o verbo haber fornece en castelán, francés, italiano... os esteos formaes, sen sustancia propia, da conxugación composta.

Díse que na familia galaico-portuguesa é o verbo *ter* o sinalado pra tal encomenda. Certamente as formas dise verbo casan con participios; mas, desta analoxía non se sigue que *ter*, en tal casamento, vala (ou vala sempre) polo auxiliar *haber* do castelán. Fagámola proba. Castelán: «Mi madre ha ido a Santiago». Falsa versión galega: «Miña nai ten ido a Santiago». O rapaciño a quen lle preguntemos responderá: «Vai en Santiago». E engadirá quizáis con certa fachenda: «Eu tamén teño ido a Santiago». Somentemente outro exemplo: «Cuando llegué había huído». Suspeitosa versión galega: «Cando cheguei tiñan fuxido». Propia ou máis natural: «Cando cheguei fuxiran».

O *haber* é en galego auxiliar venturoiro, quero dicir, non sistemático. «Houbérasmo dito», «de que houben xantado», etc., son formas galegas, inda que, en moitos casos, popularmente se prefiran outras: «Dixérasmo a tempo», «de que xantei», «de que demos certado (co camiño)»... etc. Quizáis por iso mesmo, cando ise verbo ven de seu, trai coma un máis denso celme sinificativo ou millores fazulas, non ese palor de empregado na casa da gramática. E agora, alerta.

Ben sabido é que o *haber* non ven ao caso pra formar en galego ise pasado («he visto», «j'ai vu», «io o veduto»...) que, chamado primeiro indefinido, pasou por erros de tras-

paso duns tratados a outros a sere definido. I é tamén con- sabido —aunque non tanto como debera selo— que o pluscuamperfecto galego, o mesmo que o máis enxebre portu- gués, é simple: viñera, tivera (non «había vido», «había tido»). Nun tempo isa forma foi tamén vixente en castelán, onde pervive con certos dereitos estilísticos ou coma recurso, en- tón cativo, pra fuxir da riola dos «habías». Deses croios hai moitos en calquera lingua pra quen pon máis a mira na punta dos pés que no panorama. No portugués escrito, non sempre tan cinguido á forma simple como o galego (o ver- dadeiramente popular), temos topado a composta con *ter* e, deseguida, a composta con *haber*, sen outra xustificación á vista que fuxir dos dous «tiñas» ou dos dous «habías».

Hoxe non faltan persoas de boa tradición galega que, coidando quizáis mellorala, tenden a entrometer a forma composta con «había», e isto en casos que nin siquiera se xustifican por algunha ventaxa de facilidade ocasional, como axiña veremos: pois si se tercia falaren castelán, enxertan entón no castelán, con toda pulcritude e sen se trabucaren... a forma galega: «Yo nunca fuera a Redondela, sólo la vie- ra desde el tren»... etc. En col deste intertroque teño ta- mén as miñas conxeturas, pro aínda non moi craras.

En galego o plural da terceira persoa do pluscuamperfec- to («falaran») non ten a mesma forma que o da mesma per- soa do pretérito («falaron»). Pro sí en portugués («falaran» nos dous casos). Daí os portugueses acodiren, precavendo anfiboloxías, á forma composta: «tiñan falado». A simple é, en conxunto, a que sigue valendo como máis elegante.

Primeiro de pasar a outros *desvíos* quixera falarvos un pouco da «geada», que non sabemos ben si é desvío ou qué.

A «geada» ten a súa xeografía restrita, e non só non se espalla senon que tende a debalar. Non me propoño agora maltratala nin gasallala. Limitareime a algunhas ouservaciós: tocantes primeiro a ela mesma, e axiña ao seu influxo —no que poida ter de perturbador— no sistema idiomáti- co galego.

Polo pronto o seu uso figura ser cousa máis simple do que é. No seu «Diccionario de términos filológicos» Fernando Lázaro Ferreter cai nun pequeno erro ao definila así: «Fenómeno frecuente en gallego y que consiste en pronunciar como *j* (uvular fricativa sorda) toda *g*». Non, non «toda *g*». Non, por exemplo —no «geísmo» normal—, as de *fungueiro*, *relinga*, *dengue*, *longo*, *langrán*, *fungar*, *sangue*, *ninguén*, *palengre*, *égua*, *ateigado*..., e poderíamos seguir, inda omitindo derivados. Sí, en troques (despóis de *n*), as de *engruñar*, *engañar*...; ou as de verbas nas que a *gue* faise «presumida» (*congreso*) ou deble (*engrudo*). ¡Finuras do falar que non ten calquera!... Sendo eu rapaz, os nenos mariñeiros i eu coíles, ríamonos dos vranecantes que con «gearen» rexo coidaban xa seren moi enxebres, e ademáis dicían «canjrexo», «conjrio» ou «injles», mentras que nós («geístas») dicíamos cangrexo, cón-garo e vrillas, ou tamén inglas, pro non «injles». A nosa «geada» era unha migalla máis forte que a das aldeias terra adentro, máis bunita unhas veces que outras, e non do noso gosto a de tipo fungueta, meio polo narís. Éramos, como vedes, uns pequenos Navarro Tomases. E agora penso que, academizada a «geada» por un congreso de fonetistas galegos, o *Pigmalión* galego tería bó traballo deica podela impór, así polida e aviada, á sua Elizabeth, mesmo supóndoa máis somisa que a de Bernard Shaw.

O máis inqueda de do «geísmo» —deixando agora de lado a sua dexeneración enfática ou «supergeísmo»—, é que dá pasaporte de galego enxebre ou, polo menos, pasadeiro, ao máis inzado de castelanismos, ou ao máis probe en ditos e vocabulario (arrabaldino ou aseñoritado, tanto tén pra o caso), facilitando así a sua penetración, e a da sua cativeza, na fala común.

Así «arrejlar» ven competir con *arrombar*, *arranxar*, *aviar*, *compór*, etc.; «lájrima» con *bagulla* e *bágoa*; «mija» con *miolo*, *frangulla*, *migalla*... Nese clima chegan despóis os *ovos* a se viraren «juevos», e polo mesmo mecanismo os *osos* «juesos». Como a palabra «ahogar» é nidiamente castelán, o galistra-po de cuño «geísta» precipítase a galeguizala ao seu xeito, e

sal «ahojar», esquencendo, xa non *afogar*, senón tamén *afogar*; o que tiña *afogos*, *sufocos* ou *acoramentos*, xa non ten máis que «ahojos», e o que *desbafaba* ou *desfogaba*, «desahoja».

Tendo eu sido «geísta» de rapaz (samente que dos bós, paréceme a min) non vou agora a me poñer sañento co «geísmo». Compréndoo moi ben, e aínda me lembro do traballo que me custou destronar á «jaliña» pra poñer no seu sitio á *galiña*, pra min (daquela) educada nas monxas, e non baticada no alpendre pola esguellada chuvia dos montes ou do mar. Perdóame «jaliña», pro xa ves que non podo dar azos ao «geísmo», vendo a onde vai cair. Fanche xa poñer «juevos», e iso sí que non. Se non é por sustrato, é por sustrato e adstrato combinados, e a todo hai que mirar. Así, «geísmo» da miña nenice, non te aloumiñaréi. Pro tampouco a isa «gue» mixirica que ti repudiabas. Pacata e sempre igoal, allea ás variacións que dela pide o complexo prosódico, somella estar na fala como de visita. Quixéara eu máis desenvolta, mas non tendo eiquí a mau nin cencia nin gramófonos (os de «Pigmalión») pra ben aconsellala, pasarei xa voando a outra cousa:

Os ditongos *ue*, *ie* (deixando agora de banda a xustificación etimolóxica, principalmente do primeiro, pra algúns casos) son marcas distintivas do castelán, e diso ten tan viva conciencia o pobo en Galiza, que era antes bulra común, mesmo antre nenos, o lle dicir —por exemplo— a algún que, sen moita base, presumise de «cortar polo fino» o castelán: «¡Qué cuesas tienes, Piedrito!» Raro, entón, que hoxe eses ditongos (que siguen parecendo propios do castelán) anden correndo dunha verba a outra sen que abique, siquera, a sanción do ridículo.

«Puerto» xa nun tempo alternaba con «porto», según a frase («obras do puerto»), ou a importancia artificial do porto: un abrigo natural sempre foi porto, e un porto pequeno sempre foi portiño. Mas agora oise «huerta», «tienda», «suerte», «fuerte» (non dagora estas dúas, inda que hoxe dinse máis), «escuela», «suela» (xa antes se dicía do material, convivindo ca «sola dos zapatos»), «rueda» (dito antes, só, das

fogueteiras), e podería seguir... A moda ten os seus vieiros e os seus topes. Ninguén, aínda que lle dea «cuerda» ao reló, leva un cabuxo polo «cuerda», senon pola corda, nin por «saber de cuentas» deixa de levar conta nin de botalas suas contas, etc. Non fai falla moito istinto lingüístico pra certar deseguida con palabras inmunes a ise andacio: costa, porta, fora, morte..., nin pra se decatar de que as por il tocadas fan máis escándalo que bulto.

Sabemos tamén que ises *ues* non galegos van e veñen, esváense e repuntan, nos mesmos beizos e no mesmo pali-que; son máis ben boiantes. Mas velahí que son embaixadores... Preparan o camiño a verbas da máis manifesta feitura castelán, unhas con *l* intervocálica que en galego non teñen; outras xa nin siquera hirmandadas coas correspondentes galegas por étimo común: «suelo», «ayer», «nadie», «abuelo», «muela»..., etc. Non son cousas particulares da ribeira, á que con tanta lixeireza se lle apoñen tódolos malfalares. Oense eiquí, alá; corren nos autobuses...

Desourentado, un forasteiro podería enquerir: «Está o galego, entón, sendo esquencido polas xentes galegas? ¡Nin pensalo! O que di «suelo» sabe que é *chan*, o que di «aier» sabe que é *onte*; ninguén inora, no caso de «nadie», que o xusto é *ninguén*, negativo de *alguén*, como *ningún* de *algún*, e *ningures* de *algures* (¡exemprar simetría, belida arquitectura, da que se ufana tamén a prefilada lingua portuguesa!); todos saben que seu «abuelo» é seu *abó*, e que anda a podar na *horta*, non na «huerta», porque aos seus anos ten a *sorte*, non «suerte», de se manter dereito e coa poda na man, mentras con lus na cara agarda a morte.

Non, non hai esquencemento nen desmaio do idioma galego; falo do vivo, en uso, do desenvolto e firme dos labradores, canteiros, mariñeiros, sostén de tantos saberes que non veñen nos libros, con ditos que lostregan de xusteza e de velocidade, todo ele un mar de achados, sorpresas e leucíós pra quen saiba escoitalo. A crise é, poidéramos dicir, de estilo, e aguilloada en parte, paradóxicamente, por motivos

que entenden seren de «estilo»... Irase vendo o que quero dicir.

Sempre houbo xentes (a siña X, por exemplo; chamarei-na así) coíses alambicos. Mas ela, téñaa Deus consigo, non faguía escola nino pretendía. Importáballe só a sua propia distinción, tanto máis segura canto menos houberse arredor cobiza de imitala. Como xa suporedes non mantiña porco, senon «cerdo», e no tempo das chamuscas, moi finamente comía e regalaba «chicharróns», *rixons* nin pensalo... Mas era outra cousa a que eu iña lembrar. Trátase dela, desta boa muller, e, ao mesmo tempo, dun «gramático», dun deses vellos, celadores da lingua, de que xa vos falei. En precura do vello chega unha noite a siña X a unha taberna, onde sabe que fai xuntanza cuns amigos, e dille dende a porta:

—Meu tío, véñase a acostar, que mañán, xa o sabe, hai que levantarse temprano.

—¿A acostar eu? Non sei que dis.

—Que se veña deitar, ló.

—¿Motivo?

—¿Non oi? Que ten que levantarse temprano.

—Pois abofé que non che entendo. Dío desde o primeiro de corrido...

—Que se veña deitar, que mañán ten que se erguer cedo. ¿Acabamos?

—¡Así se fala! Vaite que deseguida vou.

Comento na tertulia, referíndose ao vello: —Qué «mala leche» ten!

O vello: —¡Leite! ¡Leite!

O caso foi sonado, e así, máis ou menos, mo contou Manoel Antonio ao voltar eu dun viaxe.

Hai que ser xustos. A siña X sabía de sobra o galego, e certamente nono rexeitaba; máis diría eu: amábao; únicamente lle poñía o que ela coidaba ser canela fina. Inda non se estilaban as «chavalas», pro é seguro que a raparigas ou rapazas preferise «chicas». Non viñera ese refugallo da «papeleta», o «rollo», a «pega», etc. Mas adeviño que non houbera sido do seu gosto. Tiña, con todo, unha certa idea da

dinidade do falar. Tamén a tiña, a sua maneira, aquele que, según me asegurou Castelao, vovera de Cais falando moi dispacioso e grave o galego, ben que... en andalús. Mordía o charuto polo lado do dente ourilocinte, rosmaba os seus escaramentos sobre os vans trafegos do mundo, e cos ollos distantes resomía: «¡Totá pa morré!». A lingüística ten, como vedes, pregues insospeitados.

Mas vou falarvos dun caso que me aconteceu non hai moito tempo, espello o máis inxelo do que quero dicirvos e moi bó remedio, polo seu frescor, pra atemperar severidades sen lles por iso aconsellar incuria. Quero somente contarvos algo da conversa que tiven, baixando por un pedrugento camiño do Barbanza, con duas rapaciñas. Unha delas gordecha e repolida. A outra de moi fina feitura, de ollos en que fulxía, leda de ter cobexo tan bunito, a intelixencia. Saíran-me ao paso pra me avisaren de que a miña muller, que visitaba escolas e que, según concerto, había eu de topar nunha dalá enriba, descía xa cara a outra por algún atallo, e pra me guiaren.

—A señora vai na «escuela» de... (tal sitio). Imoslle ensinar, non é lonxe.

A pouco andar, dende unha leira, tras de me gasallar co seu xesto amizoso, enquireu unha vella labradora cara ás rapaciñas:

—¿E vos?... ¿ceibáronvos xa da escola?

A gordecha ufanouse de espricar. Viñan de guías... e todo o que sabedes.

E máis alá, seguindo camiño, velahí que me dá por ter sesión académica (si pode haber sesión andante, non sedente) coas miñas guadoras.

—Estou pensando eu por qué dicides «escuela»...

—Escoo...la é feio —dixo a de fina feitura. Fíxolle eco choqueiro a gordecha: —¡Escoo...la!

Polo xeito ultrarústico de alongar, con zumbo de narís, a o de escola, entendín xa o que as duas querían dicir. Se-

guín entón o debate faguendo a miña caricatura fonética (ultrafina) de «escuela».

—Moi ben. ¿E qué me dicides de «escuila», así con boca de ran? Cousa fina, ¿non sí? ¡Escuila!

Esternillábanse ca risa.

—Non sendo ún de Lascavia non ten por qué dicir escola como os de Lascavia, que ao millor non é certo que seian tan bravos... Eu digo así: escola, escolante, escolares (vós, por exemplo), escoleiro (non sei si vós sodes moi escoleiras, amigas de irdes á escola)...

Ouvíanme con moi ledas siñaes de lles gostar o asunto.

—*Escuela* —díxenlles entón— é moi bunito en castelán, como *escola* en galego e portugués, *scola* en italiano *école* en francés...

—*School* en inglés —dixo a isbelta.

—Aí tendes —dixen eu—, sabendo galego sábense moitas cousas. E agora falas co narís coma os de Lascavia. ¡School!

—Así o di meu tío, que sabe inglés dos barcos. ¡School! ¡Un inglés talcual!

—Xa ves. Ao millor os de Lascavia son ingleses que se perderon no monte e fóiselles o barco. ¿Qué vos parez do latín? ¿Non é lingua de sabios? ¿E cómo pensades que se di escola en latín?

—*Escolorum*.

—¡Non!... Máis simple: escola (*schola*). Agora dicídeme vós si eu falo ben o castelán: «Mi *abó* fue al dentista. Le dolía una *mó*. (Risa, como é de supoñer). Pois tamén é cousa de risa «meu *abuelo* foi ao dentista; doíalle unha *muela*».

Interveu a lanzal:

—Como está ben é: Meu *abó* foi ao dentista. Doíalle unha *mó*.

A gordecha non comprendía. Outra ves puña cara de Lascavia pra dicir *abó* e *mó*, topando máis delicado «abuelo» e «muela». Mas a outra, xa miña partidaria, saíalle ao paso:

—Ou fálase unha fala, ou fálase outra.

Eu, diplomata, pra convencer á gordecha:

—Imos ver... ¿Ti coidas que o Emperador de Portugal ten «abuelos». Pois non é así. Ten abós. E mesmo o Papa, con ser Papa, non foi a «escuela», andivo á *scola*...

A gordecha deixábame falar, meio enlevada, en éstasis, mas o éstasis, según vin deseguida, non era polo que eu dicía.

—O que é bunito —decrarou— é o arxentino; vos, vení, papi, mami...

Recoñecín as gracias do arxentino —que a gordecha polo que espricou, disfrutaba aqueles días, pois chegara dalá unha sua tía—, e para non enliar a sesión académica corre-doirá abaixo, somente ouserví: —O que non topo eu ben é iso de «callate vos»...

A pequena María Rosa Lida (así dei en chamar despóis á miña partidaria) deseguida entendeu a falla de concordanza. Despóis collemos herbas do monte. Sabían os nomes galegos. Sabían moito galego as duas.

Erro forte sería supor que os feitos máis ou menos ventureiros que veño sinalando indiquen o abrollar dunha tendencia xeral e progresiva. Pode algunha xente coidar que a «tienda» ten máis prestixio comercial que a tenda —mentras non den no recramo turístico do letreiro Tenda—; pode tamén ecoar nesa cras de desvíos o semigalego —por veces non desprovido dunha certa *posse*— dos que mal improvisan o galego... En calquera caso a acetación vulgar é selectiva, e ademáis fuxideira, non firme. ¿Non hai entón razón pra se inquedar? Nona hai pra o pesimismo. Sí haina pra discurrir xeitos —e poñelos en uso— de crarexar e avigorar no povo o sentimento estético da fala. Non digo que non teña. Falo de crarexalo e avigoralo. Non digo que non teña, ademáis, «vontade de estilo»... De que a ten son mostra as crucilladas, no fondo «estilísticas», a que me veño referindo.

Oise dicir que o galego non eisiste como lingua unitaria, que dun sitio a outro varía o xeito de falar, etc. A xente inxel fai, pola sua conta, estas curiosas distincións: galego fino, galego bruto, galego «verdá», chamando cáseque sempre bru-

ta a algunha variedade de galego lexítimo que chega á vila mariñeira con forte canto montesío, ou ben ás do interior con frescas marexadas e estoupos de fala ribeirán. Fino sería o neutro, o insípido, ou o debidamente cociñado pola siña X.

Convén lembrar eiquí o tan simpático «Diálogo de la lengua» de Valdés. Cada volta que abica no diálogo o nome de Lebrija (Nebrija), o autor —figurado nun dos persoaxes— alporízase. ¡Qué sabe ise Lebrija! ¡É un andalús! Xa por entón se escribira a «Celestina» e o «Amadís», libros que Valdés loubra e respeta, sen por iso poñelos como exemplos do ideal da lingua sen certas salvedades. O ideal de Valdés no esencial é bó: limpidez, decoro, naturalidade. Ora, son curiosos, xunto a algúns criterios «estilísticos», os erros de pronóstico. Verbas que daba por mortas, son hoxe das máis vivas en castelán; as que tiñan pra ele máis seguro porvir, pasaron moitas delas a seren arcaísmos; as «baixas» puxéronse nas cristas da poesía; moitas das que celebra pola sua elegante castelanía, son das que nós temos por máis galegas...

Tornemos ás diferenzas do galego, quero eu dicir, a esa preocupazón. En primeiro lugar, non son tantas como as do portugués; e, tomada en xunto, a familia galaico-portuguesa, ou luso-galaico-brasileira, mostra menos bifurcos dialectaes que o castelán, e iste menos que o francés, o italiano, e non digamos xa o inglés, o alemán, etc. E, en segundo lugar, as variacións lexítimas —no caso do galego— casan tan ben unhas con outras que, lonxe de se estorbaren, coaxudan moitas veces a un dicir (e pensar) máis preciso e desenvolto. E iso na fala máis impremeditada, ou na máis rexida no pulo domiñante por costumes deiquí ou dalá. O sincretismo literario non terá, pois, que se tomar grandes traballos pra conquistar unha asisada (quero dicir, non maniática) regularidade que o povo sinta e aprobe como propia de galego «culto», mas non «artificial».

A língoa popular galega é, antre as románicas, unha das máis sistemáticas... Se queremos atinar cos variados e vi-

vos deseños da súa sintaisis, en feliz casamento cos prosódicos e de entonación, hai que escoitar ao povo, descontando lixos ou erros cando os haxa, e aténdose ás grandes formas, i as funciós que nelas teñen as miúdas. Trátase de figuras e valores que non rexistran as gramáticas, aínda que as gramáticas dispoñen a nosa atenzón pra millor rexistralas pola nosa conta, e valen, ademáis, pra non dar tíduo de fala popular a calquera réstea de trabucamentos ou de vulgarismos. «Caixa de ahorros» —pra pór eiquí un exemplo, inda que extremo, sinificativo— non é unha mostra de fala popular, nin siquera un trabucamento popular; é só iñoranza, deseguida salvada ao primeiro aviso, de que os «ahorros» disa Caixa son tan aforros coma os que se poden meter debaixo do xergón. A mesma ou pior iñoranza descóbrese na «Calle de la Rúa Nova», da vila onde pasou a súa nenice Rosalía. Aparte da redundanza, tan castelán é rúa como calle, e os muncípes ben se preciarían, supoño eu, de saberen castelán...

A verdadeira tradición lingüística popular galega require hoxe máis coidados, máis intelixente asistencia, que hai —poñamos— meio século, polo mesmo que estamos aisistindo a un máis precipitado —e aínda confuso, sen estilo— retecer de costumes. Asistila non significa cohibila... Canto máis no seu ser e máis fiada en sí, máis unha lingua inventa e xoga, o mesmo que os rapaces sans; e así, de quen oiredes máis palabras novas —e tan ben feitas que nono parecen, nin siquera ao que as di— será sempre do que fala o galego como o paxaro voa. Móveo, xustamente, a tradición da lingua.

Suspeito que todos vós estades xa pensando de novo —pois é urxencia manifesta e sentida dende hai tempo— en moi variados medios de prestar unha ben ourentada axuda á tradición lingüística popular galega, ou de faguer que o *mito*, tan vivo en Galiza, do *galego verdade* (¡un bó exemplo de idea platónica!) se vire operante... Deses meios, que convirá asollar no diálogo, algúns dos máis homildes ou de aparencia máis inxel, menos solene, poden ao cabo seren

dos millores. Algunha planificación é boa, pro sen lle dar por adiantado proporciós faraónicas.

E vexo que debo xa rematar, non só por non cansarvos, senon tamén porque sinto pular novas custións —que adeviño nos vossos adentros tanto como nos meus— e non sería cousa agora de azoalas pra ter deseguida que deixalas tocas. Por razón semellante, perdoade tamén que non tente un esquema concluinte do que levo dito. Das ponlas do esquema ramearían outras, e destas outras con novo follamio... Millor será deixar que iso aconteza (¡xurdio honor pra min!) no voso tan cortés e xeneroso entendimento, se do enliado viaxe, posto o pé no peirán, lle quedasen algunhas chispas de lembranza. Coa miña, sí, contade, pola vosa xentil atención e esgrevia compañía.

Señores Académicos:

INGRESA hoje na nosa Corporación, Rafael Dieste. Todos sentimos unha fonda felicidade polo acontecemento, dadas as extraordinarias virtudes que nos ofrece como espritos-
DISCURSO
DE
DON DOMINGO GARCÍA-SABELL

Pensemos que a nosa cultura precisa de espertar a nosa admiración. Pensamos que a nosa cultura precisa de exercitar a nobre aitude da admiración. Todos nós o admiramos. Sin reservas. Con entregada incondicionalidade. A nosa admiración, e de todos nós, ten, por outra banda, unha característica ben pouco atopadiza: a saberes, a continuidade no tempo. Admiramos a Rafael Dieste dende sempre, é dicir, dende que comezamos a aluciar, na primeira mocidade, ou xa nos anos madurecidos, asegún a xeneración de cada quen, prá casa humanizada da nosa cultura. Admiramos a Rafael Dieste a través da súa obra, feita, cásque toda, lonxe da terra. Admiramos a Rafael Dieste agora, cando a maturidade se torna unha nova e moi baril xuventude ategada de pulo creador. Admiramos a Rafael Dieste porque nos vivifica coa súa extraordinaria, faiscante presenza personal.

Admiramos a Rafael Dieste. Ben. Pero, ¿en qué se funda esa nosa admiración, esa nosa entregada e constante reverencia?

Imos ver si somos quen a aclarar o noso estado de ánimo, si somos quen a insertar a nosa admiración no andamio, sempre rigoroso e sempre existente, das ideas. Dúo con outras verbas: imos ver si somos capaces de dibuxar, con cer-

dos millores. Algunha planificación é boa, pero sen lle dar
por adiantada proporcións faraónicas.

E vexo que debo xa rematar, non só por sen cuaservos,
senon tamén porque sinto pular novas cuestións —que admi-
tíño nos vobos adentro tanto como nos fora— e non sería
coizo agora de azoula pra ter deseguida que deitadas tocas.
Por razón semellante, perdóade tamén que non vente un es-
quema conciso do que levo dito. Das poucas de esquema
rimearían outras, e destas outras con novo foliamio... Mi-
llor será deixar que iso coñeza (xurilo honra pra min!)
no voso tan cortés e xenérico entendemento, se do millo
viaxe, posto a pé no peirán, lle quelexen algunhas chispas de
lembraza. Coa miña, **DISCURSO**, á fin coa lembranza
e nóstros liñax voso, **DISCURSO**, á fin coa lembranza
e nóstros liñax voso, **DISCURSO**, á fin coa lembranza

DE

DON DOMINGO GARCÍA-SABELL

Señores Académicos:

INGRESA hoxe na nosa Corporación, Rafael Dieste. Todos sentimos unha fonda ledicia polo acontecemento, dadas as extraordinarias virtudes, tanto inteleitoales como espritoales, que adornan ó novo compañeiro. O seu nomeamento por espontánea e grata unanimidade eisí o presaxiaba.

Penso, por isto mesmo, que con Rafael Dieste é moi doado exercitar a nobre aitude da admiración. Todos nós o admiramos. Sin reservas. Con entregada incondicionalidade. A nosa admiración, a de todos nós, ten, por outra banda, unha característica hoxe pouco atopadiza, a saberes, a continuidade no tempo. Admiramos a Rafael Dieste dende sempre, é decir, dende que escomenzamos a alucar, na primeira mocidade, ou xa nos anos madurecidos, asegún a xeneración de cada quén, pró casal humanizado da nosa cultura. Admiramos a Rafael Dieste a traveso da súa obra, feita, cáseque toda, lonxe da terra. Admiramos a Rafael Dieste agora, cando a maturidade se torna unha nova e moi baril xuventude ateigada de pulo creador. Admiramos a Rafael Dieste porque nos vivifica ca súa extraordinaria, faiscante presenza persoal.

Admiramos a Rafael Dieste. Ben. Pro, ¿en qué se funda isa nosa admiración, isa nosa entregada e constante reverencia?

Imos ver si somos quén a acrarar o noso estado de ánimo, si somos quén a insertar a nosa admiración no andamio, sempre rigoroso e sempre eisixente, das ideas. Dito con outras verbas: imos ver si somos capaces de dibuxar, con cer-

ta nidia precisión, a laboura diesteán i o perfil do bulto humán da que ela mana esgreviamente.

Si me preguntaran en qué consiste a nódea derradeira de Rafael Dieste eu esquematizaría dicindo: *Rafael Dieste representa a comunicación total ca realidade total.*

Comunicación total quer dicir, no meu modo de entender istas palabras, a facultade de penetrar deica a esencia mesma das cousas. Realidade total —isas «cousas»— é unidade do mundo i o home, ou seña, o que está fora de nós, i o que bulíga, máis ou menos aconchegado, na intimidade de nós mesmos. Pois ben, a obra i a persoa de Rafael Dieste constituíen unha fórmula perfecta e rematada, un xeito decisivo de rexa ligazón, de indiscernible ligazón entre un ser humán que se traba nas cousas, i as cousas trabadas nele.

Pro se isto é eisi, a primeira e inescusable condición pra que a xuntanza se realice é que o tal home *trate* ca realidade de unitaria do mundo e dele mesmo. O trato ca realidade debe poseere, á sua vés, e por forza, un estilo especial. Un estilo que vaia marcando, dende diversos planos vitales, a varia penetración do espírito no mundo.

O espírito é como a aguillada que alporiza o mundo e obríga a se manifestar, a se *nos* manifestar. A manifestación, a epifanía do mundo, será tanto máis completa e acabada canto máis reiterada sexa a espora que nele cravamos. Pretendo afirmar con isto que o trato do home co mundo —co *seu* mundo— e co mundo comunitario dos demáis— non é un acto que agora escomenza e que despois dise agora remata, senon que resulta un proceso: algo que se non sabe localizar no seu inicio, e que se está seguro de que endexa máis fina.

Pois ben, o proceso diesteán do seu casorio ca realidade presenta distintas facianas *continuas* nas que podemos facer un corte transversal pra mellor ollalas no seu sucesivo e simultáneo desenrolo. Vexamos.

Rafael Dieste é un gran narrador de contos, de sucedos. O seu libro, «Dos arquivos do trasno», publicado en 1926 e

reeditado en 1962, é un modelo perfecto do xénero. Enriquece esta obra o limiar que lle puxo o propio autor e no que ele esprica, con craras e suxestivas verbas, cá l é o seu conceito do conto, cá l é o seu xeito de pensar relativo ós pequenos relatos literarios. E iso é o que agora, a nós, nos interesa sobor de todo.

Pra Rafael Dieste, «o conto é o remuiño que fan arredor dunha lámpada moitas volvoretas, todas mergulladas na mesma luz». A narración ven sendo, por tanto, como *un proceso*. Algo que ahí aparez, que haí vai desenrolando as suas efeiti-vidades, pra sumilas, ó final, no derradeiro abraio que pecha, que debe pechar, os ligados sucesos. Algo que está ahí amost-ando en cada feito, en cada pensamento, en cada emoción, virtualmente, «a imaxen que fai estoupalo conto —dí o escri- tor— nas verbas derradeiras, dempois de inzalo poderosa- mente».

Teñamos isto ben firme diante de nós: algo, algo que vai acontecer, acontece xa, dalgún xeito, dende que o conto escomenza. O conto trae o futuro ó seu presente i obrígoa a que apareza denantes de que ocurra. O conto realiza, ase- gún a conceición diesteán, a presenza do pasado e do vindei- ro no dinamismo do seu presente. O conto é un sucedo, algo que *sucede*, algo que transcurre. O conto é, pois, como dixer, un proceso. O conto é, en definitiva, tempo vivo, tempo vi- vido. Ou o que é o mesmo: tempo eisistencial. Isto que xa asoma, acabamos de velo, nas iniciais produciós do noso es- critor, posé, a partir diste intre, unha siñificación *esencial* dentro da testura creadora diesteán. Consiste, sin máis, na to- ma de concencia da realidade, —a de fora de nós i a que está dentro de nós— como dunha estroitura *total*, como algo que se non pode dissociar racionalmente. Ou que, se iso se fai, ten que sere sempre coa salvedade de que estamos levando a cabo unha operación inteleitiva verdadeira i artificiosa a un tempo. Verdadeira, porque a *ratio* do home é quén a tronzar, por onde lle pete, aquilo que se lle ofrece ó rillar da sua den- tamia lóxica. Artificiosa, porque iso que é ofrecido, sobrepasa os alcances do pensamento analítico. Está no pensamento

analítico i está máis alá do pensamento analítico. É algo que o transcende.

Eisí, pois, cando Dieste escomenza a traballar na súa obra literaria, xa queda formulada, en fermosas frases de gran escritor, unha aitude súa que eu chamarei agora, pra nos entender, *a apertura á realidade total*, á realidade lóxica i á realidade trans-lóxica. Fixémonos no conto que abre o libro, «Sobre a morte de Bieito». No enterro de Bieito un dos que portan o cadaleito sinte como un cáseque inaudibel garatiñar dentro do ataúde. De inmediato xurde unha dúbida: ¿e si o Bieito vai vivo? Veleiquí o problema. Trátase dunha realidade con dúas caras: o home que é transportado a hobreiros dos seus amigos pode, aínda, ter vida. Pro tamén pode —e isto é o máis probable— estar morto, definitiva e irremisibelmente morto. A realidade común é ista segunda, a realidade lóxica, a realidade como si dixéramos esterna, a que todos ademiten, a que ninguén se para a analizar, a que non percisa análise. Mais a primeira non deixa de ter a súa efectividade, cando menos na cachola do dubitante, na cachola que recolle o «mainiño rebulir» no escuro caixón funerario. Entón compre que alguén considere o caso. Que alguén mida e sopesese totalas posibilidades de aparecemento do real, de *existencia do real*. O sucedo, ca súa espléndida beleza formal, é un enigma que se propón ó lector, e que o lector debe resolver. Un enigma, como todos os enigmas auténticos, pra descifrar. E, por riba, un enigma esquemático —como son sempre as mellores adiviñanzas. ¿Quén ten razón, o pobo disposto a dar terra ó veciño, ou o amigo que *sinte*, e logo pensa, que o veciño aínda latexa? Ou, para sere máis esaitos, ¿ónde está a derradeira realidade, *a realidade real*, na aceptación pasiva do cotián, ou na apertura ó inusitado? *Rafael Dieste asume, neste conto, e seguirá a asumir toda a súa vida, ambas a dúas, tales posibilidades aparentemente contradictorias*. O lector, que é o xuez, si o é de veras, quero dicir, si acerta a participar con igoal tempero nas situacións polares dos que están convencidos de que enterran a un morto, e do teimoso que intuí a posibilidade de vida en quen semella tela perdido, o

leitor, digo, quedará entremedias sin dar sentenza axeitada. Entremedias. Pois o pobo fai ben en dar terra ós seus difun-
tiños. I o aprensivo fai ben en sere servo das sua propias
fulguraciós emocionaes. A aldea sin nome, o casal é unha
forte realidade. Tamén o é o cismador anónimo. O andamio
do sucedido atura, ca sua lucidía trabazón, a complexidade
da eisistencia. Dito doutro xeito: a realidade compónse ago-
ra do estrato lóxico —os veciños— e do estrato trans-lóxico
—o cismador—. Dediante de nós queda *narrada*, por obra
dun maxistral conto diesteán, a realidade total.

E vaíamos deseguida, pra non derramar o tempo que se
nos concede, á obra de teatro. Dispoñemos dun modelo su-
mamente axeitado. Trátase de «A fiestra valdeira», comedia
de remate ledó en tres lances, o derradeiro —dí o autor—
cun respiro.

Agora o problema amosa unha faciana distinta. Un pin-
tor mozo, Antonio, ten xa cáseque rematado o retrato de don
Miguel, vello mariñeiro enriquecido no Brasil, que vive nun-
ha vila da costa adicado ó descanso —i a fitar, a traveso
dunha fiestra da sua casa, o mar prósimo. A nódea do su-
cedo consiste no que o artista pintou como lonxe, como fon-
do da fiestra que compón o cadro. Ele representou alí ise
mesmo mar que don Miguel contempla a cotío, co peirán,
cas lanchas, cas redes estendidas, ca vida dos trafegos pes-
cantíns. Ise fondo non gusta á dona i á filla do retratado
porque lles parez que relembra, sin necesidade, a historia
biográfica, humilde e sofrida, do petrucio. Elas arelarían
ver alí un aristocrático xardín, algo «fino» e de máis cate-
goría social; en suma, algo máis «señor». Don Miguel resís-
tese a facer cambear ise fondo. O pintor, tamén. Pro don Mi-
guel remata por ceder ás presiós dos familiares. I entón, os
mariñeiros da vila, tras unha viva conversa, rachan o lenzo
e lévanse o cacho que figura a paisaxe disputada. A fiestra
queda valdeira. E soio cando don Miguel se decide a que a
tal paisaxe volte ó seu sitio, acaba a peza.

Pois ben, niste paso teatral, tan ricaz de situacións dra-

máticas e de sotiles razóns dialéiticas, o que se ventila é o seguinte: Primeiro, ¿qué representa o cadro, aquele cadro? Segundo, ¿qué representa calquer cadro, iste, aquele, i o de máis alá? Terceiro, ¿é autónoma, e por ende lexítima, a realidade da *representación plástica*? Coarto, ¿qué é o que liga a realidade figurada coa realidade do mundo ofrecida ós nosos ollos?

O retrato do vello mareante representa, en primeiro lugar, o bulto humán do protagonista, de don Miguel. E represéntao dando unha versión dise bulto humán que é, dalgún xeito, ele mesmo. Non porque sexa máis ou menos parecido. Non porque sexa a tradución literal dos outos e baixos físicos da súa persoa, senon porque *é isa persoa sin necesidade de copiala*. É como si o pintor fose gadañando nas superficies visíbeles do home que se chama don Miguel i as levara logo sobor do lenzo deixando no modelo outras igoales e, nembargantes, distintas.

Cando se inventou a fotografía, un grande escritor francés, cecais Balzac, me non relembro ben, sostíña que deixar-se retratar era perigroso pois que cada fotografía *roubaba* unha miga da faciana do fotografiado i, ó final, si se facían moitas probas, o home podería quedar escabezado, esvae-cido, morto. Pois ben, o pintor, dalgún xeito, *rouba* a aparencia do que pinta, e ca aparencia, os fondos por ela sos-tidos.

Mais o cadro tamén representa, tamén debe representar, a calquer mariñeiro. Niste caso concreto ele é o retrato de don Miguel, i o do seu vello amigo Baldomero —«sómolos dous», dí o petrucio— i o de todolos pescadores da vila, e mesmo o de Matapitos, o rapazolo dos mandados que nun intre en que don Miguel o chama, contesta dende o buraco do lenzo —i a resposta ten eisí unha máisima, transcendente siñificación—: «Estou eiquí». O cadro, pois, asume, na súa sinxela complexidade, a vida enteira da vila, e, con ela, o percorrer infindo do tempo cotián. Eisí o cadro, íste do lance teatral, i aquele i aquele outro, o cadro «in genere», representa a realidade totalizada no espazo e no tempo, a realidade real.

De certo que con isto xa contestamos, endemáis, á terceira pregunta, a sabere, ¿é lexítima a realidade da figuración plástica? Non soio é lexítima, senon que é a única *verdadeira*. ¿Por qué? Porque é a realidade que funciona e vale en ligazón cas íntimas entranas do home, con aquilo que nele é a súa máis outa forza i o seu máis valioso corozo existencial. Trátase dunha realidade apegada ó ouxetivo, pro que se non confunde co ouxetivo. Dito doutra maneira: trátase da superación do ouxetivo reabsorvendo o seu miolo no miolo profundo da criatura humá. Dista forma, as duas capas do mundo son non somentes *respetadas* senon, endemáis, *xustificadas*. Cada unha delas vál en función da outra. Non hai ren que seña despreziable. O mundo esterno i o mundo interior son *equi-valentes*, son ún i o mesmo mundo. No retrato de don Miguel tan don Miguel é o retratado, como a derradeira gamela que se albisca nos lonxes da fiestra mutilada.

Entón, algo ten de habere que trabe ben trabadas as duas realidades. Ise algo é *a súa siñificación*. O que se vé, polo feito de se ver, polo feito de formar un conxunto, posee senso e, por iso mesmo, siñificación. O que se ve alude a algo. I o suxeto que vé, polo feito de fitar, pescuda ise algo. Entre as duas dinamicidades establécese un casorio. Eu pescudo, i o mundo ábrese á miña pescuda. O mundo sirve ós meus propósitos, i eu sigo os dele. A final de contas, temos un todo indiscernible. O difícil, contra toda presunción, é contemprar, considerar a síntesis. O doado é facer o análisis. Toda tarefa analítica é unha diseición. Cousa que se leva a cabo coas formas mortas. O análisis é unha serpe que se rilla a cola. A roda sin fin. O vougo. O que non liga a realidade figurada á realidade do mundo.

Pra conquistar tal ligazón —veleiqué agora a resposta á coarta custión— é perciso que a totalización da realidade sexa, endemáis, xustificadora. Pro a xustificación, xa acadada, recrama outra obriga, a sabere, a de comulgar ca realidade. Comulgar ca realidade quere dicir transubstanciarse nela. Don Miguel considerábase, no lenzo, «como un pata-

che vello a se lembrar dos mares que correu...» Agora, niste intre, a realidade, endemáis de sere respetada e xustificada, é *in-corporada*. Queda —e tamén fora, pro ligada a nós— no noso corpo, en nós mesmos. Veleiquí a contesta á coarta pregunta e, con ela, o dibuxo conceitual da segunda e terceira notas diesteáns que se arrapañan, ben nidias e lucintes, na sua obra de teatro.

Mais Rafael Dieste tamén é poeta. Como tal, ven a falar das mesmas cousas nunha palra que é outro xeito de visión: xa sentencioso, xa alusivo, e sempre metafísico. Penso eu que nos poemas diesteáns anda acochada a derradeira raiña vital do noso escritor. O respecto, a xustificación i a incorporación da realidade veñen a sere, agora, máis decisas, máis soltas, cecais poderíamos afirmar que máis destemidas, dentro da entana tremecente do verso, no rebulicio xordo e inquedante das verbas líricas.

¿Lirismo? Coido que a espresión non cadra ben á creación diesteán porque resulta escesiva e porque resulta estreita. Nos versos de Dieste non hai mágoa persoal. Ou si a hai, está transcendida pola referencia a capas do ser de categoría superior. Con todo, o que Rafael Dieste comunica, resulta, sin falla posible, *un siñificado*. Imos velo deseguida.

Outravolta o mundo está ahí, cabo de nós. I outravolta ise mundo é ún con nós mesmos. Ise mundo fala connosco. Fai acenos cara a nós. Chámanos co seu canto, ca sua escondida melodía. O poeta é o resoador —i o descifrador— da cantiga encoberta. Vede «Rojo farol amante». Vede a sorpresa do muiñeiro que fixo un muiño —¡cómo non!— pra moer o trigo. Pro a iagua i o rodicio latrican entre sí misteriosamente namentras se compre o seu oficio no traballo sabido. Eles algo dín, algo propoñen que xa non é o traballo mesmo:

«Haciendo un molino
y encauzando el agua
dibujaste un signo.

Y absorto investigas
viendo la molienda
lo que significa».

Agora acadamos fronteiras sumamente lonxanas. ¿Por qué? Porque agora a realidade a considerar, a realidade de Rafael Dieste, é, mesmamente, a obra feita polo home. A creación do home. I entón acontece que o que o home leva a cabo, iso que nace das suas mans ou da sua cachola —muiño, aparello de pesca, poema, cadro, ensaio— iso é, tamén un signo. Algo que *siñifica máis alá da siñificanza que a criatura humán lle conferiu*. Algo que naceu en nós, pro que se independiza de nós. Algo que nos supera e nos sobrepasa —como o crecemento do fillo. A vida que arrinca de nós, pro que deseguida e sin que nos decatemos —muiñeiros do noso muiño— está por riba de nós. De ahí a sorpresa. E de ahí, no fondo, a ledicia. Porque iso que de nós semella alonxarse é, en definitiva, a nosa vos. A vos que o poeta Rafael Dieste pedía a berros ainda que fose a costa do seu propio e tráxico desorde persoal. Pois si temos vos, temos verdade persoal. E si temos verdade persoal, o que ela siñifica háse tornar intelixible, ou o que é o mesmo, *comunicable*.

E si, como tantas veces acontece, non resultase intelixible, polo menos é; o que xa constituí, á sua ves, un modo de intelixibilidade, un modo de comunicación pola forza da presenza. A morte —presumía don Miguel, o mareante— é un buraco. A morte —decimos nós— é o non-ser, a non presenza, a irremediable ausencia. Por iso ela se non entende, e por iso ela non pode sere, de verdade, comunicada, transferida. O cadro oco, a fiestra valdeira, non é cadro. É a ausencia do cadro. Creando, recheando os ocos da vida, parez que nos disolvemos no creado, cando, de verdade, o que acontece é que a nosa creación, ó nos dar linguaxe, isto é, siñificación, está a outorgarnos orde vital, consistencia, volume, presenza i, en remate, *ser*.

Chegados a iste punto axiña nos decatamos de que o ante-derradeiro paso da aitude eisistencial diesteán estriba

na pescuda da propia vos a traveso da obra de creación. O que sae de nós —o que sae de Rafael Dieste— semella agora unha realidade que se suscita. Ou pra sere máis esaitos, eu diría que é un esconxuro. *Rafael Dieste dá sempre a impresión, cando escribe e cando fala, de que está propiciando máxicamente a realidade.* Rafael Dieste agarima o mundo pra que o mundo lle revele o seu segredo ultra-escondido. Rafael Dieste é un sutil atoutiñador das cousas pra que as cousas se deixen poscere. Rafael Dieste pescuda a paisaxe, os homes, os libros, os bichos i as estrelas pra atrapelos como en descoido e darlles a volta, e ver si na outra faciana, na recolleita, aínda hai algo máis de nós mesmos. Rafael Dieste cree no mundo porque cree en Rafael Dieste. E porque cree en Rafael Dieste —que é ele e son todolas demáis criaturas humáns— tamén cree, con fé renovada, na vos persoal. Ele, Rafael Dieste, é a súa propia siñificación, i a súa propia siñificación é a da súa vos audible i entendible, sin necesidade de palabras articuladas, en calquer xesto ou brillo de mirada, en calquer silencio do parladoiro amistoso.

Realidade respetada. Realidade xustificada. Realidade incorporada. Realidade siñificada. O primeiro paso era o de recoñecer, con reverencia, o mundo total. O segundo consistía en darlle un valor. O terceiro viña a sere o facer do mundo a sustancia dún mesmo. O coarto trata de albiscar a cifra comunicativa, a frase, ou a cantiga que tatexa a carón de nós nun esforzo dramático por facer ligazón pra tornárese locución espresa, locución persoal. Nunha palabra: estilo vital comunicado.

Sigamos agora bogando avante. E pensemos, como é debido, que o feixe de consideración diesteáns cara á realidade, compoñen unha soia faciana. Respeto, xustificación, incorporación e siñificación son, todos xuntos, *o modo* a traveso do coal o escritor recoñece o mundo, o perfil autónomo do mundo, o seu xeito. O mundo tén, pra decilo con unha palabra cara a Rafael Dieste, *fasquía*. *Rafael Dieste é o namo-*

rado da fasquía da realidade. O seu defensor. O seu esgrevio valedor.

I eiquí entra o derradeiro proceso do noso escritor. *O proceso no que se sintetizan todas as etapas anteriores.* O seu proceso nidiamente inteleitoal. O de acenador das ideas, o de lexitimador das ideas que a realidade acubilla no seu seo. *O pescudador do pensamento da realidade.* Pois a realidade tamén *pensa*. Rafael Dieste vírase entón no prospeitor da xeoloxía conceitual do mundo. Rafael Dieste é aquél que confirma, con ademán aberto e xeneroso, a radical dinidade ideativa do mundo, o seu baseamento intelixible; en suma, a súa máis outa característica porque é aquela pola que ele, o mundo, pode trabarse ca dinidade pensante da criatura humán, nun xogo recíproco de mutuas *comprensións* complementarias.

O «Novo tratado do paralelismo», o «Diálogo de Manoel e David» e «¿Qué é un axioma?», son o fundamento tripartito no que asenta a doutrina diesteán do coñecemento, a doutrina diesteán da harmonía cis- e trans-inteleitiva do mundo. Nistes tres libros asoma espresa a que poderemos chamar a orixinal cosmogonía de Rafael Dieste. Unha cosmogonía moi galega pois que nela o mundo i o home, sin perdere as súas respectivas entidades, e cecais por iso mesmo, se entrambilican e artellan nunha gozosa totalidade transcendente.

Por iso os tres libros pretenden, en esencia, salvar o mundo. E, con ele, a intuición que o alumea. Pro unha intuición entendida *como corozo da anticipación ante-lóxica do coñecemento.*

Dende un plano meramente psicolóxico fálase hoxe do proceso de «futurición». E hai quen chega a afirmar que o home é «o único animal doente de futuro». Dende unha perspeitiva antropolóxica, a criatura humán vive o futuro no seu presente porque ele é o instrumento intuitivo capás de apreixar a unidade dos procesos e das formas denantes de que tal unidade sexa refeita a favor do raciocinio. A grande conquista de Rafael Dieste estriba en facer ver a valía lóxica da intuición, ou como ele dí no «Novo Tratado do pa-

ralelismo», « o seu ser lóxico i, endemáis, fidelísimo, como o dun corazón que co seu ritmo e sobresaltos estivese a re-xir o curso i o destino da vida racioal». Hai, pois, un vector intuitivo no espírito do home que é como o miolo máis fondo da súa esencia.

Pro entón, o problema que debe resolverse é o da adecuación —ou falla de adecuación— entre isa ollada intuitiva i a sustancia mesma do mundo, cousa que constitui o suposto básico, o punto de arranque da cosmogonía diesteán. Porque unha de dúas: ou isa adecuación non eisiste e daquela mundo e home quedarán por sempre afastados; ou ben eisiste e, nise caso, a realidade de fora i a realidade do íntimo persoal, ó se misturaren, formarán un todo indiscernible e, ó tempo, autónomo. Dito doutro xeito: a forza pescudadora e amostradora do espírito virá sendo como un refrexo da íntima estreitura do mundo, e ista, pola súa banda, fundamentará a dinidade coñecedora da criatura humá. Mundo e home quedan, dise modo, salvados. ¿Por qué? Porque agora xa comprendemos, con inusitada evidencia, que *o pensamento da realidade i o pensamento do home coinciden*. Estilo e idea de ambas entidades son comunitarios. Logo, ambas entidades, sin deixar de sere o que son, resultan iguales.

E interésame subraiar, niste momento solemne de rendimento coleitivo a Rafael Dieste, algo do que cecais se non teña noticia definida, pro que eu considero un feito cultural de primeira magnitude, a sabere, que en relación co «Novo Tratado do Paralelismo» i en conexión coa íntima mistura de suxeto e ouxeto que o libro representa, as novas pescudas fisiolóxicas e psicolóxicas encol do fenómeno da visión, aplican por primeira vegada os achádegos da xeometría non-euclidián, fora da Física, ó terreo da experimentación biolóxica.

Con efecto, os recentes, minuciosos e rigorosísimos traballos de Kienle mostran que o espazo visual tería de sere concebido —dentro do cadro das definicións riemannianas— como de «curvatura negativa» e, entón, como non euclídeo.

Dos estudos de Kienle despréndese unha gran craridade interpretativa, un bó guieiro pra apreixar, dende a perspeitiva centífico-natural, as aberracións visuales que se dan en determinadas doenzas do cerebro —as chamadas «dismorfopsias»—. Rafael Dieste sostén que o axioma euclidián das paralelas é inescusable pra integrar nociós tan básicas como as da figura, o espazo i o movemento. Nunha verba, que o Postulado V garda unha cinguida e necesaria ligazón co problema do coñecemento. Pro, ¿qué acontece coas novas descubertas científicas? ¿Cómo facer o casorio entre elas, a súa eiséxis, i as ideas diesteáns? Non é iste o lugar pra respostar a tan grave custión, que o mesmo Kienle, ollando a un máis amplo campo de problemas, deixa aberta. Habería, ó meu ver, que botar man dos dous estratos nas que as ideas dos dous investigadores —Kienle, Dieste— se desenvolven, cada unha según as propias leis i a súa propia dinámica especulativa. E inda sería mester intentar a síntese de ambas conceicións —na que, sin dúbida, a doutrina diesteán habería de arramplar ca espicadeira final e transcendente. Mais si eu recramo atención pra todo isto é porque convén percatarse, mesmo que agora sexa dende fora da custión, dende a súa perifería, que o esforzo crarificador de Rafael Dieste, polo que se refire ó problema do coñecemento, coloca a nosa cultura nun primeiro plano de validez especulativa, de fecundidade ideolóxica, de creación viva e radicalmente europea.

Noutro lugar teño escrito, a propósito do «Diálogo de Manoel e David», que todo o pulo aprofundador de Rafael Dieste vai dereito, nise libro exemplar, a salvar a razón entremedias do mundo. ¿Qué acontece co mundo, qué acontece conmigo mesmo? Veleiquí as inquisicións fundamentais do home. Frente a elas, aparecen, como labaradas esgrevias na noite do coñecer, as respostas mañíficas de Hume e de Kant. E vede por onde, agora, un escritor galego, un dos nosos, un finísimo inteleitoal da nosa terra, iste Rafael Dieste que agora festexamos, engade, pola súa conta, unha estricta, unha honesta e abridora contesta. Nos seus derradei-

ros libros, de doutrina complexa e cinguida, podedes atopala. Podemos atopala todos e, con nós todos, a terra que nos sustenta.

Con todo isto, dito a grandes alancadas por mor do tempo tasado, o círculo queda pecho. I o que escomenzou nun respecto pra a realidade, e pasou, a traveso da sua xustificación e da sua incorporación, a dar coa siñificación da mesma, remata, derradeiramente, na inteleición, no entendemento da realidade conforme ós modos humanos, e conforme ós modos do mundo de arredor. A inteleición, o entendemento son as formas máisimas do respecto, pois é respecto soergueito ó nivel do coñecemento. Anel, repito, clauso sobor de sí mesmo. Tarefa espritoal fecunda. Estamos, pois, no senso máis extraordinario da palabra, na maturidade de Rafael Dieste. Na maturidade que é unha volta ós regos orixinarios.

E a mellor proba de todo o que queda dito témola no valiosísimo Discurso que o novo académico acaba de nos ler. Si o matinades con vagar, si nele facedes presa conceitual, deseguida vos decaataredes da presenza, seria e conmovedora a un tempo, dises intres de trato ca realidade que eu, malamente, inteitei dibuxar diante de vós. Pra Rafael Dieste a nosa fala é, non ten volta, unha máisima realidade, a realidade radical. Respecto, xustificación, incorporación, siñificación i entendemento son amostrados polo escritor na ligazón ca língoa e, decindo cousas moi sotiles, vainos demostrando como todos nós estamos na obriga de imitar isa sua aitude vital e inteleitoal. A nosa língoa non pode derramarse. A leición diesteán, despois de sere un modelo pra adprender, é un modelo pra facer dele imitanza. Ou o que é o mesmo: *é un modelo moral*. O senso da responsabilidade ideolóxica i o senso da responsabilidade patriótica andan eiquí de mans dadas.

Pois as cousas sotiles de Dieste apresetanse decote grávidas de tremendas cárregas transcendentas. Eu lémbrome agora dun eloxio que do noso home fixo Jules Supervielle: «Vous nous dites avec beacoup de charme et de precisión des

choses difficiles que vous savez rendre transparents á force d'art et de naturel dans votre savante simplicité». Sabia sinxeleza. Supervielle viu, era de esperar, con toda craridade. Sabia sinxeleza. Salvador Lorenzana xa tiña falado, con certa xusteza, do estilo de Rafael Dieste como dun estilo onde «se concilian, belidamente, o rigor i a libertade». O rigor velahí o tendes nos seus libros doutrinales, niste espléndido Discurso académico. A libertade, cinguida ó mesmo rigor, na sua laboura de creación literaria. Unha libertade medida ca cachola e medida co pulo irrefrenable do corazón. Por iso a min me semella moi natural que O'Neill, outro gran liberador, teña gabado sin reservas «A fiestra valdeira», obra esencial do Rafael Dieste i obra esencial do teatro galego.

E, con isto, debo achegarme ó final da miña disertación. Un temor me rebule na testa. ¿Terei, por acaso, feito un retrato escesivamente inteleitoal de Rafael Dieste? ¿Será a imaxen que eu vos ofrecín sobrada de ideoloxía e toca de vida? Nono sei. Deixei-me levar por un esquema —soio un esquema— dos meus pensamentos encol da figura espritoal do novo académico. Compriría ampliar, acrarar, perfilar o que escrito queda. E nisa ampliación, e nisa concreción do agora espresado, dibuxar con tino a grandeira dimensión humá de Dieste. A sua xenerosidade eisistencial. O seu don espontáneo de sí mesmo. A sua honestidade incorruptible. A sua formigueante imaxinación a cotío enfiando, na conversa amistosa, maravillas líricas, miragres literarios, lóstregos conceituales. A sua perenne mocidade espritoal. O seu aberto outimismo confiado, confiante, ledó, en moitas vegadas, mesmo heroico.

Compriría falar das suas loitas. Das loitas co «desconfiado». Das loitas co esceiticismo i a mala fe. Das loitas, no senso máis xeral, co pecado da falla de comprensión, da falla de auténtica comunicación, da falla, en suma, de humanidade. Da falla dos valores do corazón. Isas loitas que eu, na miña xuventude, adeprendín dele a seguire, a sere fidel a elas, a sere, no senso máis radical da verba, home. Que

eu adprendín, alá na sua casa patricia de Rianxo, nos vrans da adolescencia, cabo dos Castelao, cabo de Manoel Antonio, cabo de criaturas humáns que eran fornos vivos de amor ó próximo e de amor inesgotable á terra.

Agora, por un acaso da vida, son eu, amigo e mestre Rafael Dieste, quen hei de abrir as portas desta outra casa patricia que é a nosa Academia. Disculpa si poño na obrigada cerimonia un pouco de fachenda. Disculpa. No fondo, é o rapaz que eu fun o que rebuliga dentro de min. O rapaz a quen ti adoutrinache. O rapaz que a ti acudíu como a un escolante sin par. E disculpa, tamén, si ó estender os meus brazos na aperta fraterna, sintes a emoción que latexa no meu peito. É, bó Rafael Dieste, o latexar da miña mocidade que ti agora, e sempre, espertas ca tua noble, nobilísima presenza.

Esta 2.ª edición de
A VONTADE DE ESTILO NA FALA POPULAR
DE
RAFAEL DIESTE.
A quen a REAL ACADEMIA GALEGA
adica o "Día das Letras Galegas"
do 1995
saíu do prelo de Gráficas do Castro/Moret
en decembro de 1994

eu adprendín, alá na súa casa patricia de Rianxo, nos anos da adolescencia, cabo dos Castiño, cabo de Manuel Antonio, cabo de criaturas humanas que eran fornos vivos de amor ó próximo e de amor inesgotable á terra.

Agora, por un acaso da vida, son eu, amigo e mestre Rafael Dieste, quen hei de abrir as portas desta outra casa patricia que é a nova Academia. Disculpa si poño na obriga da cerimonia un pouco de fachenda. Disculpa. No fondo, é o rapaz que eu fun o que rebulga dentro de min. O rapaz a quen ti adoutrínache. O rapaz que a ti acudiu como a un escolante sin par. E disculpa, tamén, si é esquecer os meus brazos na aperta fraterna, siner a emoción que letara no meu peito. É, hó Rafael Dieste, a deixar da miña academia que ti agora, na súa casa patricia de Rianxo, nobilísima presenza.

DE

RAFAEL DIAESTE

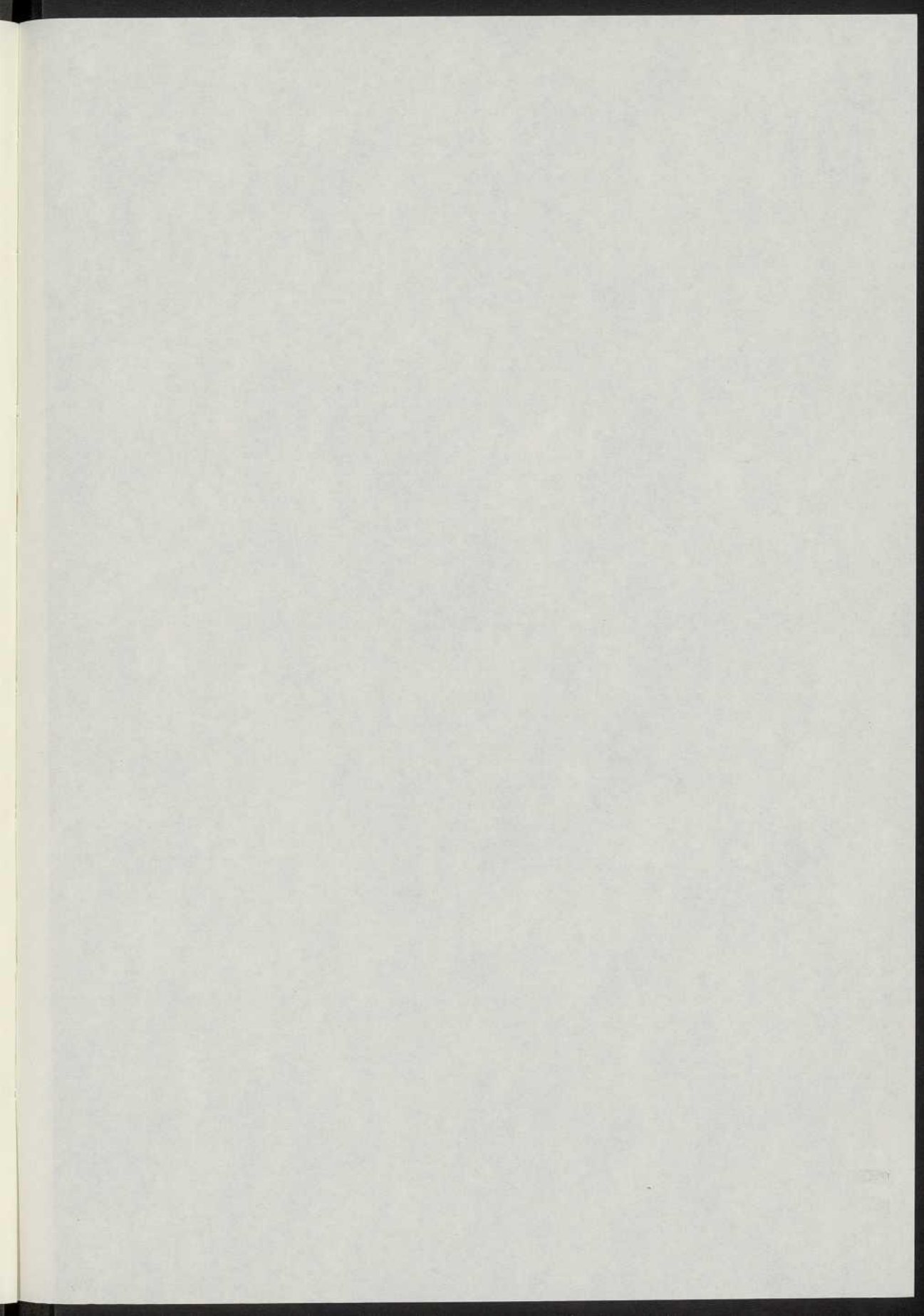
A casa da REAL ACADEMIA GALIEGA

rua o "Día das Letras Galegas"

de 1992

esta edición de libros de Castroforte

en novembro de 1991

The following table shows the results of the experiments conducted on the effect of the concentration of the solution on the rate of reaction. The results are given in the following table:

Concentration of Solution	Rate of Reaction
0.1 M	0.05
0.2 M	0.10
0.3 M	0.15
0.4 M	0.20
0.5 M	0.25

The results show that the rate of reaction increases with the concentration of the solution. This is because the higher the concentration, the more particles there are available to react, leading to a higher frequency of collisions and thus a faster reaction rate.

REAL

A

3

Bi

AC
SALE
CO

50

bl